

Falusi Norbert

„Vince Sándor: Erdély forradalma” – 1918

Bevezető

Erdélyi magyar ellenzékiek, regionalisták, nemzetépítők, forradalmárok az első világháború alatt

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását a nemzeti, közösségi nagyobb narratívák a végkifejlet felől szemlélik, amely esemény sorok sorsfordulóként rögzültek a magyar történelmi emlékezetben. Ezeknek az eltérő elbeszéléseknek az a legfőbb hiátusuk, hogy nem veszik kellően figyelembe az adott politikai közösség tagjainak és vezető politikusaiknak a cselekvési körét meghatározó körülményeket, a történelmi kontextust, ahol a szereplők még nyitott végű döntések előtt állnak, olykor megfelelő eljárásmodok és eszközök hiányában.¹ Ebben a bevezető írásban Vince Sándor² *Erdély forradalma* című visszaemlékezésében szerepeltetett személyekről közlök további információkat, és Erdély sűrű eseményeit helyezem történelmi kontextusba a mai kor szemlélője számára.

Az erdélyi magyar elit szempontjából az 1900-as évek elején három nagy vitakérdés bontakozott ki: a *birtokviszonyok*, a *választójogi reform* és a Tisza István-féle *megegyezési kísérletek* révén a nemzetiségi kérdés megoldatlansága. Az 1918-as erdélyi forradalom eltérő világnézetű és gondolkodású főszereplői nem hirtelen, egyik napról a másikra kerültek közös platformra, hanem a jelzett vitás kérdések mentén közéleti és politikai tevékenységük már a háború előtt és alatt is keresztezték egymást. A politikailag és szociológiailag színes és laza szövetséghez egyaránt tartoztak '48-as függetlenségiek, '67-esek, polgári radikálisok, szocialisták, arisztokraták, középosztályhoz tartozó polgárok és értelmiségiek. A választójogról és a

¹ Schlett István: Bevezetés *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című trilógia készülő harmadik kötetéhez. *Századvég*, 2012. 2. sz., 12–13.

² Vince Sándor neve *cz*-vel írandó, de a szerző a visszaemlékezésében a Vince nevet használta.

nemzetiségi kérdésről mást és mást gondoltak. Részben a Tisza István nével fémjelzett Nemzeti Munkapárttal szembeni ellenzéki magatartásuk, részben erdélyi regionalista szemléletük kötötte össze őket.

A Tisza-féle Nemzeti Munkapárt 1910-ben megszerezte a mandátumok több mint hatvan százalékát, és kényelmes többséggel kormányt alakíthatott. Vele szemben álltak a frakciókra bomlott függetlenségi pártiak (párton kívüliek, Függetlenségi és '48-as Kossuth Párt, Függetlenségi és '48-as Justh Párt), akik a párt újjászervezése érdekében 1913 nyarán egyesültek. Egyfelől az 1914-es választásokra való felkészülés céljából (a háború kitörése miatt erre nem került sor), másfelől a székelyföldi törvényhatósági jogú választásokon több helyen is felülkerekedtek a munkapárti képviselőjelöltek. Erdélyben a függetlenségi gondolat legmeghatározóbb alakjai közé tartozott többek között: Apáthy István egyetemi tanár, az Erdélyi Szövetség (1913–1918) egyik szellemi vezetője, a nemzetiségi kérdésben gróf Bethlen István szövetséges, 1918 őszén Kelet-magyarországi Főkormánybiztos; Haller Gusztáv kolozsvári polgármester (1913-tól irányította a várost a román katonai megszállásig) és Zágonyi István, a párt hivatalos erdélyi orgánusának, az *Újságnak* a főszerkesztője, aki 1920 után is a romániai magyar politika egyik meghatározó egyénisége.

1913-ban Andrássy Gyula egy kisebb csoporttal kilépett a Nemzeti Munkapártból és újraalakította a dualizmus közjogi rendszerét támogató, de az általános választójogot elutasító Országos Alkotmánypártot. Ide csatlakozott a Függetlenségi Pártból kilépett gróf Bethlen István országgyűlési képviselő, aki az egyik legbefolyásosabb erdélyi politikus volt, egyben az Erdélyi Szövetség vezéralakja is. Kimagasló szerepét bizonyítja, hogy Tisza István felkínálta egy erdélyi minisztérium vezetését Bethlennek az 1916-os román katonai betörést követően. Az erdélyi gróf ellenzéki társainak várható ellenállása miatt nem fogadhatta el a megbízást. Bethlen fontos szövetséges ifj. Ugron Gábor, 1915-től Marosvásárhely országgyűlési képviselője, a választójog demokratizálását támogató Esterházy, illetve Wekerle-kormányok belügyminisztere, aki 1918 őszén, Károlyi Mihály támogatását is élvezve főszerepet vállalt a Székely Nemzeti Tanács megalakításában (1918. november). Posta Béla, a kolozsvári egyetem turanista szemléletű tanára, városi törvényhatósági bizottsági tag is csatlakozott a párthoz, akit 1918-ban – az időközben nevet váltott – '48-as Alkotmánypárt kolozsvári elnökévé választanak. Posta nemcsak kollégája Apáthy Istvánnak, de politikai szövetséges is a választójog kérdésében.

A parlamenten kívüli erők közül a legjelentősebb tömegbázissal a Magyarországi Szociáldemokrata Párt rendelkezett. A szociáldemokraták Erdélyben főleg Kolozsváron, Brassóban, Nagyszebenben, a bányavidékeken, például a Zsil-völgyében, illetve a Király-hágón inneni, iparilag fejlettebb

városokban, Temesváron, Nagyváradon fejtettek ki politikai aktivizmust és léptek fel kezdeményezően – az erdélyi függetlenségekkel is közösen – az általános választójog érdekében.³ A szociáldemokraták kolozsvári vezetője Vincze Sándor. Jászi Oszkár, aki Kolozsváron egyetemi magántanárságot kapott a háború előtt, az Országos Polgári Radikális Pártot 1914-ben alakította meg. Kolozsváron kívül a temesvári, aradi és nagyváradi polgári rétegben talált elsősorban követőkre. Olyan értelmiségiek kötődtek Jászi progresszív programjához, mint Janovics Jenő, a Kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, az erdélyi filmgyártás kezdeményezője, 1913-tól kolozsvári közgyűlési tag, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács alelnöke; Somló Bódog kolozsvári egyetemi jogtanár, 1918-ban Erdélyért felelős nemzetiségi államtitkár, illetve Ady Endre költő is.

A kormánypárt és az országos ellenzéki pártok mellett az Erdélyi Szövetség (1913–1918) volt a legbefolyásosabb szervezet, amely Erdély politikai életét meghatározta. A szövetség kezdeményezői által megjelölt elsődleges probléma, szemben a politikai pártok problémaérzékelésével, nem közjogi kérdés volt, hanem az Erdélyért folyó román–magyar politikai küzdelem és az erdélyi magyarság modernizációjával kapcsolatos társadalmi feladat. A szövetség céljait tekintve pártokon felül álló, az országos politikában regionális lobbicsoport (pressure group) kialakítására törekedett, ami sikerrel befolyásolhatja a törvényalkotókat és a kormányt a vélt vagy valós erdélyi érdekeknek megfelelő intézkedések meghozatala irányába. A szövetség megalakulásakor kitűzött terveit azonban hangsúlyos ellenzékiisége (Függetlenségi Párt, Alkotmánypárt) miatt csak korlátozottan volt képes megvalósítani. Bethlent a birtokpolitikai küzdelem eredménytelensége és Tisza románokkal történő kiegyezési politikája arra sarkallta, hogy szövetségeket keressen erdélyi politikai céljai megvalósításához és Tisza-ellenes támadásaihoz. Ehhez nem is kellett sokat várnia, 1913 novemberében Apáthy István és báró Kemény Árpád (1906–1910-ben Alsó-Fehér vármegye főispánja) az erdélyi Függetlenségi Párt nevében egy manifesztumot bocsátottak közre *Védjük meg Erdélyt! Fölhívás Erdély önvédelmének szervezésére és egy Erdélyi Szövetség megalakítására* címmel. A fölhívás az ellenzéki képviselőket szólította fel, hogy tanácskozásra hívják össze Erdély minden kormányellenes csoportját. A budapesti és a birodalmi kormányzat szemére egyformán azt rótták fel, hogy Erdély és Magyarország unióját követően

³ 1913-ban az MSZDP háromezer szervezett munkást számlált, tagsága a háború alatt növekedésnek indult. A szervezettség nehézségére utal, hogy az erdélyi szocialista lapok (*Erdélyi Munkáslap*, *Erdélyi Munkás*, *Kolozsvári Munkás*, a marosvásárhelyi *Munkás*) jobbára rövid életűek voltak. Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. Harmadik kötet. *1830-tól napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1687–1689.

a keleti határszélek védtelenül állnak – szerintük – egy hamarosan várható román támadással szemben. A Monarchia összeomlásának hónapjaiban, Magyarország önmentési kísérletei között a szövetség irányítói közül Apáthy István vállalt kitüntetett szerepet a Károlyi-kormány által létrehozott Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság élén.⁴

Ami összeköt és elválaszt: a választójogi konfliktus

A háború első két évében a munkapárti kormány és az ellenzék közötti ellentét valamelyest enyhült, de a fordulatot jelentő 1916-ot követően, a keleti fronton elszenvedett emberi és katonai veszteségek, Románia Erdély ellen indított támadása, Károly király békevágya, a választójogi küzdelem újbóli kiéleződése, és egészében véve a pusztító háború háttérre gyakorolt hatása megkérdőjelezte a harc folytatásának értelmét, ami nem maradhatott belpolitikai következmények nélkül. 1917. március 8-án az uralkodó Budapestre látogatott, hogy megismerje az ellenzék vezetőit, és megtalálja Tisza István miniszterelnök utódját, amiben az osztrák politikusok is érdekelték voltak. Tisza ragaszkodott hatalmához, ellenállt Károly békepolitikájának és reformelképzeléseinek. Az uralkodó és a hazai ellenzék összefogott a miniszterelnök ellen. Az ellenzék Tiszát tette felelőssé a román támadásért, miközben a Románia elleni megtorló háborút hirdette, a belpolitika főügyévé pedig a választójogot tette, amelyhez taktikai okokból Andrássy Gyula Alkotmánypártja és az Apponyi Albert által irányított Függetlenségi Párt is csatlakozott. A választójogi harc szervezése érdekében – a Függetlenségi Pártból 1916-ban kivált – Függetlenségi és '48-as (Károlyi)-Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Vázsonyi Vilmos vezette Polgári Demokrata Párt, a Polgári Radikális Párt (Jászi Oszkár) és a Keresztényszocialista Párt (Giesswein Sándor), valamint más kisebb egyesületek június 6-án megalakították a Választójogi Blokkot Károlyi Mihály, Vázsonyi Vilmos és a szociáldemokrata Garbai Sándor vezetésével. Felvették programjukba az általános, egyenlő és titkos választójog kivívását, illetve a hódítás és hadikárpótlás nélküli béke kiküzdését. A Választójogi Blokk szervezeti formája majd 1918 őszén, a Magyar Nemzeti Tanácsban teljeseedik ki. A szorult helyzetben Tisza az országgyűlés többségével a háta mögött májusban benyújtotta lemondását a királynak.⁵

⁴ K. Lengyel Zsolt: Erdély újjáalkotásának a magyar terve 1917/1918 során. *Korunk*, 2017. 2. sz., 64–75.; Egly Gábor: Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője 1913–1918. *Századok*, 2013. 1. sz., 3–31.; Falusi Norbert: *Uralkodó magyar eszmék a változásban. Erdély 1910–1922*. Ph.D. disszertáció. Szegedi Tudományegyetem, 2018, 87–120.

⁵ Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014, 243–260.; Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora*. Éghajlat

Tisza bukását követően Károly király az Andrássyhoz közel álló gróf Esterházy Móricot nevezte ki kormányfővé, akit féléven belül Wekerle Sándor váltott fel. Az 1917. évi belpolitikai kormányváltások azt eredményezték, hogy ugyan parlamenti többség nélkül, de az ellenzék került hatalomra. Egyfelől ez abban tükröződött, hogy a közigazgatásban, így Erdélyben is a munkapárti főispánokat a Függetlenségi Párthoz vagy az Alkotmánypárthoz kötődő személyekkel cserélték le, részben az Erdélyi Szövetség egyik vezetőjének, Ugron Gábor belügyminiszternek a hathatós közreműködésével. Másfelől a belpolitikai vitákban 1917-től ismét a választójogi kérdés került a középpontba. A választójogi reformot halogató Wekerle-kormány egyre inkább magára vonta a Választójogi Blokk támogatásait. A reform halogatása az 1917 őszi újraszervezés alatt álló Erdélyi Szövetséget is megosztotta.

A Függetlenségi Párt és az MSZDP kapcsolata nem világnézeti, hanem ügyek mentén alakult. Először 1905-ben működtek együtt a Jászi Oszkár kezdeményezte Általános Titkos Választójogi Ligában, amelyhez sikerült megnyerni Kolozsvárról a függetlenségi Apáthy Istvánt és Aradról Barabás Béla országgyűlési képviselőt. 1911-ben a két párt a szociáldemokraták szempontjából erősnek számító Resicabányán, illetve a függetlenségi párti mandátumú Marosvásárhelyen közösen kezdeményezett választójogi gyűlést.⁶ A következő év júniusban Kolozsváron pártkülönbség nélkül voltak fel közösen, ahol Apáthy és Kecskeméthy István függetlenségi politikusok, Posta Béla, Kenéz Béla, Somló Bódog egyetemi tanárok, illetve a szociáldemokrata Józsa Kálmán képviselték a választójogi ügyet. Megnyitó beszédében Apáthy megrázó szavakkal hívta fel tiltakozásra a tüntetőket: *„Magyarok! Ti, az ezeréves szabadságért valamikor halni is kész, állítólag nagy jogi és alkotmányos érzékű nemzet, ha Tisza műve megtorlatlanul és érvényben marad, akkor Tiszának van igaza. Mert minden nemzet megérdemli a korbácsot, amelyet eltűr a hátán. A megtorlás művéből minden igaz magyar embernek oly igyekezettel kell kivennie részét, mintha csak ő rajta múlték a nemzeti becsület megmentése.”*⁷ 1914 januárjában a munkáspárt több vidéki városban rendezett gyűlést a sajtószabadságért, köztük Kolozsváron is, ahol Kun Béla és más szocialista politikus mellett, a kolozsvári Függetlenségi Párt képviselőjében Apáthy is felszólalt. Közölte, hogy a polgárság együttérez a munkássággal a sajtószabadságért vívott küzdelmében. Majd erősen támadta Tiszát a román paktumtárgyalásai miatt.⁸ 1917. júniusban

Könyvkiadó, Budapest, 2014, 216–218.

6 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Budapest (PSZL), Fond 658. Állag: 6, Dosszié: 94, 133.

7 Föllázad az ország. *Népszava*, 1912. 40. évf. 138. sz., június 11., 2–6.

8 A sajtójavaslat ellen. *Népszava*, 1914. 42. évf. 13. sz., január 15., 14.

és júliusban nemcsak a főváros munkássága és polgársága mozdult meg a választójogért vívott harcban, hanem a vidéki városok közül Kassa, Kolozsvár, Szabadka, Arad, Debrecen és Szombathely is a tüntetések színhelyévé vált. Erdély fővárosából a Népszava a következőképpen tudósított: „A város munkássága is impozáns módon vette ki a részét június 8-án a választójogi tüntetésből. Bár az ügyészség a tüntetésre való fölhívást elkoboztatta, a vörös pénteken az egész városban szünetelt a munka [...] a munkásság a függetlenségi pártkörbe indult, ahol dr. Vincze Sándor elvtárs [...] dr. Apáthy István [...] bejelentették a fővárosi munkások és polgárok választójogi akciójához való csatlakozásukat.”⁹

Az erdélyi politikai erők szervezkedése két irányban történt. Míg a munkapártiak és Bethlen egy választójog-ellenes erdélyi blokk felállításán dolgozott, addig a Kolozsvári Választójogi Liga az általános választójog kivívása szándékával közös gyűlésekre hívta össze a függetlenségiakat (Apáthy István), a szociáldemokratákat (Nagy Balázs, Vincze Sándor) és a polgári radikálisokat (Janovics Jenő). A liga az aktivitását abban a meggyőződésben fejtette ki, hogy az általános, egyenlő és titkos választójog az ezeréves magyar alkotmányossággal összeegyeztethető, és különben is a cenzus egy szűk politikai elit hatalommegőrzését szolgálja. A kolozsvári Újság nem kisebb politikai élccel illette a Bethlen István, Réz Mihály, báró Jósika Sámuel, Bernády György, Mangra Vazul nevével fémjelzett választójog-ellenes mozgalmat, mint a „múmiák blokkja”.¹⁰ A függetlenségi párti lap a konzervatív arisztokráciát, a bárókat és grófokat képviselő munkapártiak és a szászág közös lobbijáról ír.¹¹ Közülük többen is szerepet vállaltak a háború után a kisebbségi érdekvédelem megszervezésében. A teljesség igénye nélkül: báró Jósika Sámuel, a Magyar Szövetség alapítója; Béli Kálmán nagybirtokos; Szentkereszthy Béla; Bethlen György, az Országos Magyar Párt elnöke; Nagy Károly református püspök, a magyar egyházak életét koordináló Felekezeti Tanács tagja; Ravasz László egyházkerületi főjegyző, későbbi Dunamelléki református püspök. Kétféle a sorból Albrecht Lajos, aki a Magyar Szövetség alelnökeként egy rövid ideig a transzilvanista Kós-féle Erdélyi Magyar Néppárt elnöke, illetve Bernády György – 1922-től romániai országgyűlési képviselő –, aki elsőként szólította fel politikai aktivitásra az erdélyi magyarságot.

⁹ A választójog napja. *Népszava*, 1917. 45. évf. 146. sz., június 10., 8.

¹⁰ Általános választójog ellen foglalt állást: báró Kemény Kálmán, báró Kemény Pál, báró Szentkereszthy Zsigmond, gróf Bethlen György, gróf Klebelsberg Kunó, gróf Bánffy György, gróf Bethlen Ödön, Béli Ákos, Kálmán Gusztáv, Lukács László, Mikó Bálint, Sándor János stb.

¹¹ OSZK Kézirattár (Budapest), Quart. Hung. 2456.

A választójog körül kialakult heves viták erejét mutatta, hogy az azonos politikai platformon állókat is mennyire megosztotta a kérdés. Marosvásárhely és Maros-Torda vármegye új főispánjának, Inczedy-Joksmann Ödönnek a beiktatásakor Bethlen István helytelenítette a választójog kiterjesztését, és annak háború utánra való elhalasztását javasolta. Erre reagált saját párttársa, Bedő Sándor, az Alkotmánypárt helyi elnöke: „szomorú, de egyúttal megszegyenítő is lenne, hogy félni kelljen attól, ha a magyarnak több jogot adnak”.¹² Más kontextusban, de hasonló véleménykülönbség alakult ki a brassói magyarokat tömörítő Brassói Egységes Magyar Párt¹³ körül is, amikor Hantz Mihály elnök szembekerült Zakariás János, az Erdélyi Szövetség, illetve brassói törvényhatósági jogú bizottság tagjával. Zakariás és az őt támogatók azt kérték, hogy egy pártgyűlés keretében foglaljanak állást az általános választójog mellett, amelyet az ellenzők megpróbáltak leszavaztatni.¹⁴ Paál Árpád, Udvarhely vármegye főjegyzője, az Erdélyi Szövetség Vezető Tanácsának tagja, Székelyföld magyar társadalmának politikai megerősítése céljából támogatta a választójogi reformküzdelmet. Érvelése szerint Udvarhely vármegyében 1913-ban a választásra jogosultak számát feleannyira csökkentették, mint volt 1874-ben. Székelyföld választóinak összlétszámát pedig negyven év alatt közel negyven százalékkal apasztották. Ezt a magyarság elleni lépésként értelmezte, amely végeredményben a románság politikai érdekeinek kedvez. A „választójogi kiterjesztéstől való félelmek szerintem se nem jogosak, se nem célszerűek [...] a székelyek szempontjából pedig egyenesen ártalmasak” – figyelmeztetett Paál. Az a gondolat, amely a választójog reformját nemzetpolitikai okokkal indokolta, a világháború végéig a függetlenségi tábor elképzeléseinek egyik kulcseleme maradt.¹⁵ Bethlen István azon törekvése, hogy a szövetség integrálja az erdélyi munkapárti képviselőket is egy nagy közös erdélyi politikai csoportba, azért sem valósulhatott meg, mert a szövetség döntően a Függetlenségi Párt fennálló szervezeteire épült.

¹² Főispáni beiktatások. *Népszava*, 1917. 45. évf. 189. sz., július 31., 6.

¹³ Egységes Magyar Párt (1910–1918. november): mérsékelt konzervatív, etnikai párt. A párt vezető testületeibe (24-es és 100-as bizottságok) egyenlő arányban kerültek be a korábbi koalíciós pártok politikusai és a Munkapárt helyi vezetői. Első elnökévé dr. Hantz Mihályt (Munkapárt), alelnökévé Szele Bélát (újságíró, függetlenségi párti) választották. A párt célja a kisebbségben élő magyarok egyesítése volt, tekintet nélkül az országos politikai törésvonalakra. A pártot a parlamentben a '67-es elveket valló Szerényi József képviselte (Brassó második választókerületében). A párt hivatalos lapjának a *Brassói Lapok* számított.

¹⁴ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

¹⁵ K. Lengyel: i. m. 67.

A választójog szempontjából fontos gyűlésre került sor 1917. szeptember 30-án, Kolozsváron, amit az erdélyi szociáldemokraták, a kolozsvári függetlenségi párt és a Választójogi Blokkhoz csatlakozott egyesületek rendeztek. A helyszínt Janovics Jenő színháza biztosította. Pósta Béla köszöntője után Apáthy kiemelte, hogy azért kell harcolni az általános választójogért, hogy a társadalom vezető pozícióira a társadalom legalkalmasabb tagjai, a tehetségek jussanak. Báró Kemény Árpád főrendiházi alelnök zajos helyeslés között vetette fel pikírt kérdését: „*hogyha igaz az, hogy a magyar nép minden tagja arisztokratikus hajlamú, akkor miért tagadják meg az arisztokraták az arisztokratától a választójogot?*” Vertán Endre országgyűlési képviselő Vázsonyi választójogi miniszter megbízásából számadatokkal mutatta ki, hogy a tervezett választójog nem csökkentené, hanem növelné a magyarság politikai erejét. A szociáldemokrata párt vezetőségének tagja, Bokányi Dezső arról beszélt, hogy a magyarság ereje valójában attól függ, hogy önmaga erejével és „*kultúrfölényével tud-e másokat magához vonzani. Ha ilyen erő híján van, akkor Magyarország agyagpilléreként nyugvó korhadttal szerkezet, amelynek uralmát már csak az erőszak tarthatja fenn ideig-óráig*”. Meggyőződése az volt, hogy a magyarság városi, ipari, társadalmi, kulturális téren megnyilvánuló „*ereje*” a nemzetiségekkel szemben akkor maradhat fenn, ha az állami életet demokratizálják, és a békés fejlődéshez szükséges jogokat széleskörűen biztosítják. Az Országos Polgári Radikális Párt képviselőjében Pilisi Lajos kiemelte, hogy a választójog demokráciát, népműveltséget és felvilágosodást jelent, amelyen keresztül meg lehet oldani a nemzetiségi kérdést. Glücklich Vilma a feministák küldöttjeként arra szólította föl a választójoggal rendelkező nőket, hogy – noha nem minden nő jogosult választani – harcoljanak a választójog további kiterjesztéséért. Vincze Sándor elsősorban a munkásság vezetőinek a mondanivalóját fogalmazta meg, amikor arról szólt, hogy bár politikai jogaikért szövetségre léptek a polgári társadalom osztályaival, de valódi céljaikat és cselekvési ideáljaikat nem teveszthetik szem elől. A gyűlés legbefolyásosabb előadója Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, az Egyesült Függetlenségi és '48-as Párt vezére volt. A gyűlés politikai tétjét azzal emelte, hogy a választójogért folyó küzdelem szereplőit megerősítette személyes jellegű politikai üzenetével. Apponyi a nyilvánosság előtt felülvizsgálta korábbi álláspontját az általános választójogról. „*A választójog nemcsak, hogy nem árt a magyarságnak, hanem használ. [...] A választójog ma azért időszerű, mert akik most át-szenvedik a nehéz idöket, azoknak már most eleve biztosan kell tudni azt, hogy a nagy tehermegosztás kérdését nem az ő megkérdezésük nélkül fogják elintézni. Ennek a megnyugtatósnak szükségessége igazolja az aktualitást.*”¹⁶

¹⁶ A választójogért. *Népszava*, 1917. 45. évf. 245. sz., október 2., 6.

Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács – 1917–1918

A háború elvesztése lépésre kényszerítette a Monarchia vezetését, s mielőbb meg kellett kísérelnie a belső berendezkedés újragondolását. A nemzetiségek megbékítése érdekében a reformokra nyitott IV. Károly király 1918. október 16-án bejelentette a birodalom osztrák felének szövetségi állammá alakulását, amelyben a hadügyektől és a külügyektől eltekintve a föderáció tagállamait teljes körű önállósággal ruházták volna fel. Az átalakulás lebonyolítását a Reichsrat képviselőiből megalakítandó nemzeti tanácsokra kívánták bízni. A Magyar Királyság belső átalakítására az uralkodói nyilatkozat nem tért ki, csak azt szögezte le, hogy *„az új átalakulás [...] a magyar szent korona országainak integritását semmi tekintetben nem érinti”*.¹⁷ Az Osztrák–Magyar Monarchia egyoldalú osztrák felmondására válaszul a magyar országgyűlés, Wekerle Sándor miniszterelnök vezetésével, október 20-án törvényt fogadott el a dualista államberendezkedés megszüntetéséről és a Magyar Királyság önállóságáról, amelyet a továbbiakban csak az uralkodó személye kötött az Osztrák Császársághoz. A háborús vereség a tömegeket a Wekerle-kormány ellen fordította, és Károlyi Mihályt követelte miniszterelnöknek. A demokratikus átalakulás céljával október 23-án éjjel Budapesten megalakult a Magyar Nemzeti Tanács a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt támogatásával. A Tanács elnöke gróf Károlyi Mihály lett. Mire az uralkodó jóváhagyásával október 31-én felállt a Károlyi-kormány, a Monarchia nemzetiségei deklarálták elszakadási igényeiket, és a perszonálunió de facto felbomlott.¹⁸ A prágai Cseh Nemzeti Tanács október 28-án kiáltotta ki a csehszlovák állam megalakulását, amit 30-án a túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács is megerősített. Ugyanezen a napon a bécsi nemzetgyűlés elfogadta az új osztrák állam ideiglenes alkotmányát. Október 29-én a Zágrábi Nemzeti Tanács (Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa) kimondta elszakadását Ausztria–Magyarországtól, s kinyilvánította akaratát a független Szerb–Horvát–Szlovén Államra. A galíciai ukránok október 31-én Lembergben nyilatkoztak önállóságukról. A magyarországi és az erdélyi Központi Román Nemzeti Tanács¹⁹ októ-

¹⁷ IV. Károly király október 16-i manifesztuma. An Meine getreuen österreichischen Völker! http://www.bildarchivaustria.at/Pages/ImageDetail.aspx?p_iBildID=14301009

¹⁸ A Károlyi-kormány 1918. november 1-én a Magyar Nemzeti Tanácsnak tette le a kormányesküt, mivel József Ágost királyi herceg homo regiusnak tett előző esküjét a tömegdemonstrációk és Habsburg-ellenes követelések miatt vissza kellett vonnia. Magyarország ezzel a perszonáluniót is felmondta.

¹⁹ A Központi Román Nemzeti Tanács vezetősége a Román Nemzeti Párt képviselőiből: Theodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Aurel

ber 30-án alakult meg, de csak Robert Lansing amerikai külügyminiszter november 5-én kelt üzenete után foglalt állást Erdély és Románia egyesítésének szándékáról. Az Egyesült Államok vezetése, Nagy-Britanniához hasonlóan a még Iaşiban székelő román kormánynak megüzente, hogy rokonszenveznek a románok nemzeti egység gondolatával, s „*nem késlekedik majd, hogy latba vesse befolyását a román nép igazságos politikai és területi igényeinek érvényesítéséért*”.²⁰

Október végétől több erdélyi településen – többek között Marosvásárhelyen és Kolozsváron – alakítottak helyi Magyar Nemzeti Tanácsokat rendszerint a budapestihez hasonlóan a polgári radikálisok, a függetlenségek és a szociáldemokraták kezdeményezésével. Nagyváradon és Brassóban a nemzetiségek bevonását is megkísérelték.²¹ Voltak olyan települések, ahol a városvezetés nevezte ki önmagát a helyi Magyar Nemzeti Tanácsnak, így történt ez Nagybányán, Nagykarolyban és Szatmárnémetiben.²² Mindközül a legfontosabb feladat a kolozsvárra hárult, amelynek megalakítását október 28-án a sétatéri Színkörben határozták el a függetlenségi Apáthy István, a szocialista Vincze Sándor és a polgári radikális Janovics Jenő vezetésével. A népgyűlés egyetértőleg állást foglalt a Jászi Oszkár által fogalmazott Magyar Nemzeti Tanács tizenkét pontos kibontakozási javaslatáról, amely a következőket követeléseket fogalmazta meg: a képviselőház feloszlata; általános, egyenlő és titkos választójog; birtok- és szociálpolitikai reformok; Magyarország területi integritásának fenntartása; Magyarország teljes függetlensége; a magyar katonák hazahívása; a német szövetség felbontása; gazdasági és politikai szövetség kialakítása az ukrán, lengyel, cseh, délszláv, osztrák, német nemzeti államokkal; általános amnesztia a politikai elítélteknek; a cenzúra eltörlése. Erdélyre vonatkozóan további pontokkal egészítették ki programjukat, megfogalmazva a nemzetiségekkel való együttműködés szándékát, illetve Károlyi Mihály mielőbbi minisz-

Vlad, Aurel Lazăr, és részben az MSZDP erdélyi vezetőiből: Ioan Flueraş, Iosif Jumanca, Enea Grapini, Tiron Albani, Iosif Renoiu, Bazil Surdu állt.

²⁰ Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon, Budapest, 2018, 85–105.; Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 72.

²¹ A főváros és a vidék csatlakozása a Magyar Nemzeti Tanácshoz. *Világ*, 1918. 9. évf. 252. sz., október 27., 3.

²² A Nemzeti Tanács megalakulása Nagybányán. *Nagybánya és Vidéke*, 1918. 44. évf. 44. sz., november 3., 1.; A városi tisztviselők letették az esküt a Nemzeti Tanácsnak. *Szamos*, 1918. 50. évf. 262. sz., november 3., 2.; Nagykaroly város polgársága csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. *Nagykaroly és Vidéke*, 1918. 36. évf. 46. sz., november 6., 1.; Népgyűlés városunkban. *Szatmármegyei Közlöny*, 1918. 44. évf. 45. sz., november 10., 1–2.

terelnekké való kinevezését.²³ Az új szervezetre háruló feladatok sokasága következtében a szociáldemokraták és a radikálisok azt javasolták, hogy a szervezet egész Erdélyt irányító testületként működjön, amit Apáthy a Budapesttel való szoros kapcsolattartás feltételével támogatott, s ezért azt Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsnak, illetve Bizottságnak nevezték.²⁴

A Központi Román Nemzeti Tanács egyik legfontosabb határozata magára nézve az volt, hogy a román katonákat a román Nemzeti Tanácsra eskették fel.²⁵ A szászok előtt nyitott kérdés volt, hogy kitartanak-e Magyarország mellett, lévén hogy a világháborút az antant ellen harcolták végig. Október 29-én a Szászok Központi Tanácsának kibővített nagyválasztmány-a még Magyarország mellett foglalt állást, de január 8-án, a Medgyesen tartott gyűlésen kimondta az egyesülést Nagy-Romániával.²⁶ Az erdélyi zsidóság egy része is megalakította a saját maga nemzeti testületét, Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség néven, amelynek kezdeményezésében Eisler Mátyás és Glasner Mózes rabbik vállalták a legnagyobb aktivitást. A szövetség az erdélyi zsidóság részére azt kérte, hogy a román, a magyar és a szász nemzetek ismerjék el a zsidó nemzet létét, és ebből kifolyólag önrendelkezési jogát.²⁷

A nemzetiségi tanácsok, ha politikai téren nem is, de a rend fenntartása és a mindennapi szükségletek biztosítása érdekében igyekeztek összehangolni tevékenységüket. November 1-én a román Nemzeti Tanács nevében Teodor Mihali, a magyar Nemzeti Tanács nevében Hock János és a szász országgyűlési képviselő Wilhelm Melzer közös proklamációban együttes fellépésre szólították fel Erdély nemzetiségeit a belső rend, a személy- és vagyónbiztonság közös védelmére. Elfogadták azt is, hogy a nemzetörsegek anyanyelv szerint szerveződjenek, élükre csak az adott nyelvet

²³ Kolozsvár az új Magyarországért. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 254. sz., október 29., 3.

²⁴ Apáthy István kérése az volt, hogy a „Magyar Nemzeti Tanács Kelet-Magyarországi Bizottság” vagy „Erdélyi Bizottság” nevet fogadják el. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2455/1. (*Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság szervezeti és ügykezelési szabályai*. Kolozsvár, 1918. december.)

²⁵ Gheorghe Iancu: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania: 1918–1920*. The Romanian Cultural Foundation, Cluj, 1995, 24.; A román Nemzeti Tanács küldöttsége az erdélyi Nemzeti Tanács ülésén. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 266. sz., november 3., 1–2.

²⁶ Milyen magatartást tanúsítanak az erdélyi szászok a magyar állammal szemben? *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 279. sz., november 27., 2.

²⁷ Megalakult a zsidó Nemzeti Tanács. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 274. sz., november 21. 4.; Mit akar kolozsvári zsidóság? *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 276. sz., november 23. 4.

beszélő tisztek állhattak. A nemzetiségi tanácsok vezetői pedig elismerték a hadügyminiszter által kinevezett Siegler Konrád tábornokot az erdélyi haderők főparancsnokának. A főparancsnok mellé a szász, a román és a magyar Nemzeti Tanácsokból két-két katonai népbiztost állítottak. A napiparancsokat három nyelven közölték, a népbiztosok aláírásukkal ellenjegyezték azokat.²⁸ Az erőszak hullámát nem sikerült sem megelőzni, sem megfékezni. Kastélyokat fosztottak ki és égették fel (Teleky, Zichy, Hirsch, Bethlen stb.), halálos összecsapásokra került sor egész Erdélyben, ahol románok, magyarok, németek, zsidók egyaránt életüket veszítették. A terror kiemelkedő esetei közé tartozik Jósikafalva, Urmánczy Nándor földbirtokos és függetlenségi párti országgyűlési képviselő birtoka, a szászsebesi román és szász összecsapás vagy Alsójára, ahol a csendőrök nyolc embert lőttek agyon. Facsádon ezer fős katonákból álló rablóbanda ellen vetettek be repülőgépből dobott bombákat. A halálos áldozatok száma százra tehető. Észak-Erdély több településén, például Borgóprundon zsidó pogromra került sor, s többeket elűldöztek otthonukból.²⁹

Románia és a román nemzetiségi mozgalom számára a november hónap kedvező politikai fordulópontot jelentett. Az amerikai és angol támogatás ismeretében a román kormány ultimátumot küldött August von Mackensen német tábornoknak november 9-én, hogy hagyja el a mintegy 200 ezres seregével Romániát, különben Románia támadásba lép. Mackensen az ultimátumtól függetlenül már aznap megkezdte a visszavonulást, nem várva be a francia erők átkelését a Dunán. November 10-én a háttérben eldőlt, hogy Románia az antant oldalán háborúba lép – 1916-ot követően másodszor – a központi hatalmak ellen. Brătianuék céljukat elérték, a nyugati hatalmak elismerték Bukarestet szövetségesként, ezáltal megteremtve a lehetőséget a keleti front kiszélesítésére.³⁰ November 9-én Aradon a Román Nemzeti Tanács felszólította a budapesti Magyar Nemzeti Tanácsot, hogy adja át huszonhat vármegye feletti ellenőrzését. A Károlyi-kormány

²⁸ A magyar és a román Nemzeti Tanács megegyezése a fegyveres erő dolgában. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 268. szám, november 5. 2.

²⁹ Zsidóüldözések Beszterce-Naszód vármegyében. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 276. sz., november 23., 3.; Fosztogatások és rablások egyes erdélyi községekben. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 263. sz., november 8., 2.; A fosztogató szászfenesiek; Az alsójárai zavargások epilógusa; Zavargások Szolnok-Doboka megyéből. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 264. sz., november 9., 1–3.; Szászsebesen megölték a román Nemzeti Tanács elnökét. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 269. sz., november 15., 2; Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében*. Lugos, 1919, 23–25.

³⁰ Iancu: i. m. 16–17.; OSZK Kézirattár Fond 625 (*A román–magyar viszony 1910–1920 között*. 791–797.)

nevében Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekért felelős miniszter tárgyalásokat folytatott Iuliu Maniuval Aradon. Jászi a területi integritás fenntartása reményében homogén nyelvi kantonok kialakítását javasolta a románok által igényelt területeken, ugyanakkor visszautasította a Román Nemzeti Tanács nem román többségű területekre benyújtott igényét, mint olyat, amely nem felel meg a wilsoni elveknek. Maniu, aki Bécsben korábban megismerte az 1916-os titkos bukaresti szerződés szövegét, a román nemzet korlátlan önrendelkezési jogára hivatkozva a tervezetet elutasította, és a tanácskozás végén bejelentette, hogy „*a román nemzetnek jogába fog állani az is, hogy a teljes elszakadást kimondja*”.³¹

A román hadsereg november közepén a történelmi Magyarország közvetlen határánál sorakozott fel, kisebb román reguláris csapatok egyre gyakrabban átlépték a békási, az ojtózi, a gyimesi és a tölgyesi szorosokat. A Bánságban, november közepétől a szerb csapatok jelenléte is állandósult. November 16-ra a román hadsereg megszállva tartotta Gyimesbükköt, Csíkszentmártont és megközelítette Csíkszereda határát.³² Székelyföldön, a helyi Nemzeti Tanácsok sehol sem szerveztek fegyveres ellenállást, a fegyverszüneti megállapodás betartása érdekében megtiltották azt. A megszállásra készülve a székelyudvarhelyi, a csíki és a háromszéki Nemzeti Tanácsok a marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsot a Székely Nemzeti Tanácsok hatáskörével ruházták fel.³³ A tanácsot november 10-én, Budapesten alakították, hogy a győztesek előtt demonstrálják a régió magyar jellegét. Az irányítás Jancsó Benedek, Sebess Dénes marosvásárhelyi országgyűlési képviselő és Ugron Gábor kezében volt.³⁴ Ugron közbenjárására gróf Bánffy Miklós külföldre utazott, hogy a kormány céljai mellett propagandát fejtsen ki, míg Bethlen István a Székely Nemzeti Tanács külügyi albizottságát szervezte meg.³⁵

³¹ Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. *Kisebbségkutatás*, 2008. 2. sz., 233–247.; Jancu: i. m. 15–16.; Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Budapest, 2003, 147–150.; Tilea, Viorel Virgil: *Románia diplomáciai működése 1919. novembertől 1920. márciusáig*. Lugoj-Lugos, 1926, 12.

³² Portyázó román csapatok a határszélen. A Bánát része már a szerbek kezén van. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 267. sz. november 15., 2.; Román megszállás. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 270. sz. november 16., 1.

³³ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013, 46–47.

³⁴ A Székely Nemzeti Tanácsot kezdetben Györffy Gyula, Gál Sándor és Sándor László országgyűlési képviselők irányították.

³⁵ Romsics Ignác: *Erdély elvesztése*. 2018, 125–134.; Gróf Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Szépművészeti Kiadó, Budapest, 2017.

A Károlyi-kormány demokratikus programjának megvalósítása végső körülmények között folyt. Elsőként az ország független köztársasággá nyilvánítása került napirendre (november 16), amelynek jogalapját IV. Károly eckartsai nyilatkozata (november 13) teremtette meg. Az uralkodó ebben lemondott „minden részvételéről az államügyek vitelében”, és elismerte Magyarország későbbi döntését jövődő államformájáról.³⁶ Napokon belül alapjaiban megváltozott a magyar politikai rendszer, előbb beszüntette működését az 1910-es országgyűlés, majd a törvényhozó hatalmat az ideiglenesen felállított Nemzeti Tanács gyakorolta az ún. néptörvények útján.³⁷

November 15-én került sor arra a találkozóra, ahol az erdélyi katolikus (gróf Majláth Gusztáv Károly) és protestáns (Nagy Károly református, Ferenc József unitárius, Kirchknopf Gusztáv evangélikus) püspökök közösen kezdeményezték a Felekezetközi Tanács felállítását. A tanács működése elsősorban a kisebbségi magyarság életében vált fontossá a két világháború között. A püspökök, az alakuló ülésen a „magyar népkormányt, mely a béke biztonságára, az ország függetlenségének kivívására, és a társadalmi megújulás megszervezésére vállalkozott, a történelmi időkhöz mért hazafias érzésekkel üdvözli[k]”.³⁸

A székelység két tömegtüntetést szervezett november végén, Kézdivásárhelyen és Marosvásárhelyen, ahol a területi integritás fenntartása mellett a wilsoni elvek érvényesítését követelték.³⁹ A románok nemzetgyűlését december 1-re, Gyulafehérvárra hívták össze, ahol Erdély és Románia egyesülését proklamálták. A megválasztott kétszáz tagú Nagy Nemzeti Tanács kijelölte a tizenöt fős Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent),⁴⁰ amely közel kétéves működése alatt a megszállt magyarországi területek felett igazgatási hatáskört gyakorolt.⁴¹ A gyulafehérvári nemzetgyűlés végérvényesen jogot

³⁶ Lásd a nyilatkozat eredetijének elektronikus változatát: http://vmek.oszk.hu/02100/02185/html/img/1_015a.jpg [letöltve 2019. október 5.]

³⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2005, 117.

³⁸ Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára (ERE IL), Kolozsvár – *A felekezetközi értekezlet jegyzőkönyvei (1918–1922)*.

³⁹ Kézdivásárhelyi székelység nagygyűlés. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 279. sz., november 27., 3; A székelység nemzetgyűlés Magyarország integritásáért. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 281. sz., november 29., 2.

⁴⁰ Iuliu Maniu elnök, Romul Boilă, Victor Bontescu, Valeriu Braniște, Ștefan Cicio-Pop, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Emil Hațieganu, Aurel Lazăr, Vasile Lucaciu, Ioan Suciu, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad, akik a Román Nemzeti Párt tagjai voltak, illetve Ioan Flueraș és Iosif Jumanca szocialisták.

⁴¹ Iancu: i. m. 34–44.

formált a huszonhat kelet-magyarországi vármegyére, amelyek megszállása decemberben vette kezdetét.

1918. november elejére Erdély katonailag védtelen maradt. Októberben a kelet-magyarországi határ védelmére a huszonnyolc zászlóaljból, két repülőszázadból és tizenkét ütegből álló Goldbach altábornagy csoportja volt kijelölve, amely tizennégyezer puskát és nyolcvankét ágyút képviselt. Románia fenyegető magatartása miatt a határmenti helyzet feltérképezése céljából a kormány Bornemissza Jánost küldte ki, aki október 21-én Brassóból a következő távirati jelentést küldte Wekerle miniszterelnöknek: „Értesülésem szerint a határszéleken a helyzet komolyra fordult, és nyolc nap óta katonai csapatszállítások teljesen szünetelnek. Az itt lévő katonai erők az első nyomás fenntartására sem elégségesek, tüzérség pedig majdnem teljesen hiányzik.” A többségében nem erdélyi legénységből álló Goldbach-csoport a háborús vereség hatására 1918 novemberében feloszlott, és puskalövés nélkül hagyta el a rábízott területet.⁴²

Erdély utolsó önmentési kísérletére 1918 decemberében került sor. Apáthy István és Vince Sándor tárgyalást folytattak Budapesten Batthyány Tivadar belügyminiszterrel és Jászi Oszkárral. A kolozsvári küldöttség azt kérte a magyar kormánytól, hogy a „kolozsvári tanácsot ruházzák fel teljes hatalommal, mert a gyulafehérvári román kormány csakhamar átveszi az ügyek vezetését”. A Károlyi-kormány Apáthyt kinevezte a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság élére, akinek helyettese Vincze Sándor lett.⁴³ A feladatok ellátására tizennégy ügyosztályt állítottak fel. Báró Horváth Emil a fegyverszüneti, a szociáldemokrata Jordáky Lajos a népjóléti ügyosztályt vezette, Sándor József a székely ügyekért felelt.⁴⁴ A Főkormánybiztosság nem egy erdélyi regionális intézmény volt, hanem országos közügyek intézését, és mindenekfölött a továbbra is az államközpontból irányítandó feladatok dekoncentrációját szolgálta.⁴⁵

Henri Berthelot tábornok, akinek Dél-Oroszország, Románia és Erdély tartozott a hadműveleti területei közé, december 12-én engedélyezte a

⁴² Gottfried Barna: A Székely hadosztály, 1918–1919. *Székelyföld*, 2007. 2. sz., 73–103.; Fráter Olivér: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 2000. 2. sz., 46–54.

⁴³ A hivatal pontos címe Jászi Oszkár javaslatára a következő volt: „A kelet-magyarországi magyarság védelmére alakított főkormánybiztosság”.

⁴⁴ Impériumot kap a kolozsvári Nemzeti Tanács. *Kolozsvári Hírlap*. 1918. 19. évf. 288. sz., december 7., 1.; A kolozsvári Nemzeti Tanács Erdély főkormánybizottsága. *Kolozsvári Hírlap*. 1918. 19. évf. 289. sz., december 8., 2.

⁴⁵ K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918/1919 (I.). *Korunk*, 2004. 1. sz., 109–113.; 110.

román megszálló erők főparancsnokának, Traian Moşoiunak a Maros-vo-nal átlépését, valamint Dés, Kolozsvár, Máramarossziget, Nagybánya, Szat-márnémeti, Nagykároly, Nagyvárad és Arad elfoglalását. Érdemi sereg hi-ányában nem kerülhetett sor hathatós magyar katonai ellenállásra annak ellenére sem, hogy a Magyar Népköztársaság hadügyminisztere, Bartha Albert november 11-én kiáltványt adott ki Magyarországi Szent István-i határainak védelméről, s a kormány 13-án rendeletet alkotott három testü-letből álló magyar fegyveres erő felállítására: hadsereg, nemzetőrség, pol-gárőrség. November 28-án újabb rendeletet adtak ki a m. kir. Honvédség hazaérkező és visszamaradt állományának leszerelésére, s az új hadseregbe való átlépésre.⁴⁶ A Kolozsvári Katonai Kerületi parancsnok, Siegler Kon-rád altábornagy helyére lépő Kratochvil Károly ezredes november végétől látott hozzá az egységes erdélyi magyar haderő létesítéséhez. Az ezredes rendkívüli kihívásokkal nézett szembe: a Goldbach-csoport felbomlását követően a 38. magyar királyi honvédhadosztály ezredeinek csak a keretei maradtak meg.⁴⁷ Kratochvil Kolozsvárra érkezésekor a csendőrségen, rend-dőrségen, magyar és román nemzetőrségeken kívül egy önkéntesekből álló tiszti zászlóaljat talált. Ezek az alakulatok próbálták vigyázni a város és vi-dékének rendjét. A hadsereg szervezése szempontjából lehetetlennek tűnő feladatnak látszott a Kolozsvárról és környékéről kiegészített 21. ezrednél uralkodó állapotok kezelése. A tisztikar képtelen volt kordában tartani a zabolátlan legénységet, akik „szórakozásukban” szálláshelyüket szétverték, a pályaudvaron részegesen lövöldöztek és kézigránátokat hajigáltak, és egy részük szét is széledt.⁴⁸ Kratochvil Ferencz József unitárius püspöknek írt egyik decemberben kelt levelében a sorozás nehézségei között említette azt is, hogy „a magyar legénység azon ezredeknél, amelyek azelőtt nagyrészt nem magyar ajkú egyénekkel egészítették ki, azon hiszemben, hogy a kiegészítés most is ugyanúgy történik, vonakodik szolgálni”. Kérte az egyházfőt, utasítsa a lelkészeket a hívő legénység tájékoztatásában és az új magyar hadsereg felállításában való közreműködésre.⁴⁹ November végétől több toborzó kör-

⁴⁶ Az 5220/1918. ME. rendeletet november 13-án hirdették ki. Ravasz István: *Magyaror-szág és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945*. Püedlo, Budapest, 2003, 33.

⁴⁷ Erdély a nagyszabeni XII. hadtest területét képezte, amelyhez a közös nagyszabeni 16. és a kolozsvári 35., valamint a 38. magyar királyi honvédhadosztályok tartoztak. A 38-asokhoz voltak rendelve a 21. kolozsvári, a 22. marosvásárhelyi és a 24. brassói ezredek, hadkiegészítő területük gyakorlatilag lefedte Kolozsvár környékét és a Székelyföldet.

⁴⁸ Gottfried: i. m.

⁴⁹ Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára (EUEGyl), Kolozsvár, 274–1918 (Kratoch-vil levele Ferencz József unitárius püspöknek – 1918. december 14.)

útra került sor Erdélyben, hogy megpróbálják a frontról hazatért katonákat ismét fegyverbe szólítani. Ennek céljából indult útnak Székelyföldre Zágoni István székely tiszt, újságíró, a Székely Nemzeti Tanács egyik tagja, januárban Böhm Stromfeld Aurél vezérkari ezredes és Tombor Jenő alezredes, illetve ezt a feladatot látták el a székely hadosztály tisztjei Szilágyságban és környékén. Kratochvil egy többségében székelyekből álló hadosztályt toborzott a 38-asokból, amely Székely Különítmény néven 1919. február elején hatszázötven tisztból és nyolcezer katonából állt, akik a kézfegyverek mellett közel ötven ágyúval, géppuskákkal, háromszáz járművel és ezer lóval rendelkeztek. Az ezredes a fegyelem terén is javulást ért el, amiről a szociáldemokrata Böhm Vilmos így nyilatkozott: *„a székely hadosztály fegyelem dolgában kifogástalanul viselkedett”*.⁵⁰

A Főkormánybiztosság, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács vezetői közös intézőbizottságot alakítottak azzal a céllal, hogy az erdélyi magyarság nevében önálló jogkörrel járjanak el. December 22-ére, Kolozsvárra a gyulafehérvári román nemzetgyűléshez hasonlóan magyar nagygyűlést hirdettek, hogy tiltakozásuknak adjanak hangot a román megszállással szemben. A Kolozsvár környékét már megszállva tartó román csapatokat vezető Moşoiu tábornok megpróbálta fenyegetéssel ellehetetleníteni a tiltakozó eseményt. Az esetleges vérrontás elkerülése érdekében Károlyi felvette a kapcsolatot Vix alezredessel, aki felszólította a románokat, hogy ne akadályozzák meg a kolozsvári gyűlést. Az odaigyekvők utazását azonban minden lehetséges módon igyekeztek ellehetetleníteni, ám ennek ellenére is egyes becslések alapján ötven–hetvenezren, az *Ellenzék* szerint százezren is lehettek. A tiltakozókhoz beszédet intézett Apáthy István, utána Sava Damian-Ştregar és Gheorghe Avramescu román szociáldemokrata politikusok, Sándor József, Janovics Jenő és Vincze Sándor. A kolozsvári gyűlés elfogadta a magyar nemzet önrendelkezéshez való jogát, és Magyarország területi integritásának megőrzése mellett elismerte a nemzetiségek egyenjogúságát. Apáthy egyetértésével Vince Sándor a következő javaslatot terjesztette a népgyűlés elé: *„Kelet-Magyarországnak Kolozsvárt 1918. december 22-én összesereglett különböző vallású és fajú népei kijelentik a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési joguk alapján, hogy Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni és az egységes és csonkítatlan Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot. Kijelenti a nagygyűlés, hogy az erdélyi magyarság és székelység teljes jogosultságú önkormányzati szervének és képviselőjének elismeri a Kolozsvárt 1918. december 17-én egyesült Erdélyi Magyar Székely*

⁵⁰ Romsics: *Erdély elvesztése...* Id. kiad. 142–164.

*Nemzeti Tanácsot, illetőleg annak 1918. december hó 18-án megválasztott központi kormányzó tanácsát.*⁵¹

December 24-én délelőtt 10 órakor Gherescu tábornok csapatai élén bevonult Kolozsvárra. Apáthy ismertette a magyar kormány álláspontját, amely a fegyverszüneti egyezmény II. és III. pontja értelmében a magyar csendőrségnek, a rendőrségnek, a nemzetőrségnek és a 8. hadosztálynak fegyverben maradását engedélyezte. Kolozsváron, más megszállt erdélyi városokhoz hasonlóan bevezették a cenzúrát, a rendőrséget román katonai ellenőrzés alá vonták, az erőszakos cselekményeket letartóztatással és internálással büntették, kijárási tilalmat vezettek be, az állandó lakcímmel nem rendelkező kolozsvári lakosoknak három napot adtak a város elhagyására.⁵²

1919. januártól az Erdélyt megszálló román hatalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy az erdélyi magyar tisztviselői réteg ellen megindítsa a harcot, és megkezdje a Főkormánybiztosi Hivatal felszámolását. Január 8-ától a főkormánybiztossal való mindennemű hivatalos érintkezést betiltottak. Január 15-én, a bolsevizmus terjesztésének vádjával, valamint a január 14-i cigányi eset miatt Apáthyt letartóztatták, és fegyveres katonai őrizet alatt Nagyszebenbe szállították.⁵³ Apáthy helyét az Erdélyi Bizottságból Grandpierre Emil törvényszéki bíró vette át. Azonban Rata J. Vasile királyi százados január 18-án egy szakasz román katona kíséretében a vármegyeházán lévő Főkormánybiztosi Hivatal működését véglegesen beszüntette, amivel gyakorlatilag megszűnt a magyar kormányzati ellenőrzés Erdély felett.⁵⁴

⁵¹ Tiltakozás a gyulafehérvári határozat ellen. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 295. szám, december 15. 1.; Nemzetgyűlés a Mátyás- király téren. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 301. szám, december 22. 2.; A románok nem engedték be a különvonatokat Kolozsvárra. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. 19. évf. 302. szám, december 24. 2; Kelet-Magyarország önrendelkező nagygyűlése. *Kolozsvári Hírlap* 1918. 19. évf. 302. szám, december 24. 2–3.

⁵² A megszálló hadsereg tábornokainak tárgyalásai a főkormánybiztossággal. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 25.; Neculcea tábornok intézkedései a város rendjéért. *Kolozsvári Hírlap*, 1918. december 27.

⁵³ Az engedély nélkül vasúton előrenyomuló 2–300 főnyi román haderőt Cigányi községnél a magyar 24. ezred (Székely főhadnagy) feltartóztatta, és a harcok során 9 román katona elesett. Az akció értelmi szerzőjének a románok Apáthy Istvánt tartották. Az esetet követően a kolozsvári Román Nemzeti Tanács hivatalos értesítést adott ki, mely szerint a román megszálló csapatok parancsnoksága 900 ezer korona büntetést szabott ki a kolozsvári Főkormánybiztosságra.

⁵⁴ Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. Hamvas Intézet, Budapest, 2003, 79–83.

A szociáldemokrata Vincze Sándorról

Vincze nem tartozott a legmeghatározóbb szociáldemokrata politikusok közé, noha neve cikkíróként és szónokként gyakran feltűnt a szocialista sajtóban. 1886-ban, kikeresztelkedett zsidó családban született Sátoraljaújhelyen, ahol piarista gimnazistaként csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Joghallgatóként 1908-ban egy év letöltendő börtönbüntetést kapott izgatás címén, amikor Buza Barna, a választókerület függetlenségi párti képviselője ellen népgyűlést szervezett. Szabadulása után Budapesten, a Munkásbiztosító Pénztárnál helyezkedett el, és az írás, illetve az ismeretterjesztés felé fordult. Kunfi Zsigmond a *Szocializmusban* rovatot biztosított részére, és ebben 1911–1914 között több mint ötven cikket írt az alkohol, a halálozás, a bűnözés társadalomra gyakorolt negatív hatásairól. Mindvégig támogatta az általános választójogért folyó küzdelmet, de szerinte a Magyar Szociáldemokrata Párt vezetősége túlságosan bízott a polgári pártokkal való ez irányú szövetségben. 1914-ben, számára is váratlanul, a Munkásbiztosító Pénztár kolozsvári kerületéhez küldték, ahol ki kellett vizsgálnia azokat a szabálytalanságokat, amelyeket Kun Béla követett el. Katonai szolgálatra alkalmatlannak találták, mert erősen rövidlátó volt, így a háborús éveket Erdélyben töltötte. A Szociáldemokrata Párt kolozsvári vezetőjeként megismerkedett a város demokratikusan gondolkodó helyi polgáraival, a kulturális és tudományos élet képviselőivel, többek között a Nemzeti Színház igazgatójával, a polgári radikális Janovics Jenővel. Ezekben az években került baráti kapcsolatba Ady Endrével és Csinszkával.⁵⁵ Jó kapcsolatokat épített ki a város egyes vezetőivel, többek között gróf Bethlen Ödön főispánnal és a kolozsvári hadbírósnál szolgáló, háborúellenes és az általános választójogot támogató báró Horváth Emillel.⁵⁶

1918. október végén az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács egyik megalapítója, a függetlenségi párti Apáthy István elnök helyettese, a Nemzeti Tanács Irodájának vezetője. Apáthy István és a polgári radikális Somló Bódog mellett részt vett a novemberi aradi tárgyalásokon. Ezt követően arra készítette fel közvetlen munkatársait, hogy számoljanak a román királyi haderő kolozsvári bevonulásával. Reménytelennek tartotta a katonai ellenállás megszervezését, ugyanakkor a véres összeütközés elkerülése érdekében az önrendelkezés megvalósításáért szállt síkra. A december 22-i kolozsvári nagygyűlés egyik szónoka. December végén Budapestre menekült, hogy elkerülje a letartóztatást.

⁵⁵ Vince Sándor: Ahogy én Kun Bélát láttam. Közli: Varga Lajos. *Múltunk*, 1998. 1. sz., 138–193.; 138–142.

⁵⁶ PSZL, Fond: 965. 1. ő. e. Vince Sándor: *Az erdélyi forradalom*. I. kötet, 121.

Bár a március 21-i kommunista fordulatot katasztrofálisnak, a demokratikus hagyományok megcsúfolásának ítélte, a Tanácsköztársaság alatt fővárosi népbiztos volt, ő felügyelte a közlekedési, közegészségügyi, építési osztályokat. Az 1919. júniusi pártkongresszus idején lemondott titkári megbízásáról és szakított a tanácshatalommal. A kommün alatti szerepe miatt 1919. augusztus 13-án letartóztatták, de szerencséjére gróf Bethlen Pál, a volt kolozsvári főispán fia felismerte, és közbenjárására vád hiányában szabadlábra helyezték. Bécsbe emigrált, ahol két évig tartózkodott. Emigránsként a Garami szerkesztette *Jövő* munkatársa lett, de publikált a kassai *Szabadságban* is. Bécsi évei alatt írta meg a visszaemlékezését az erdélyi forradalomról, Adyval való ismeretségéről, illetve Apáthy Istvánnal történt éles vitájáról. 1922 novemberében Weltner Jakabbal együtt az Amerikai Egyesült Államokba hajózott. 1947-ig nagy számban jelentek meg cikkei, tanulmányai magyar nyelvű szocialista lapokban (*Magyar Tribün, Új Előre, Bércmunkás*, a bécsi *Előre*, Fényes Samu bukaresti *Új magyarok*). Kritizálta az 1948-as kommunista fordulatot, amely szerinte a szociáldemokrácia felszámolását jelentette. Megbélyegezte a Rákosi-diktatúrát. A politikától visszavonulva, 1953-ban halt meg.⁵⁷

Vincze Sándor *Erdély forradalma* című visszaemlékezés tartalma

Vincze Sándor *Erdély forradalma* című mintegy háromszáz oldalas, kétkötetes, tizenkét fejezetre osztott személyes hangvételű visszaemlékezése az első világháború alatti Erdély politikai életébe, illetve az 1919-es év politikai eseményeibe enged szociáldemokrata nézőpontból betekintést. A memoár 1920. január és 1922. november között íródott Vincze bécsi emigrációja alatt. Az első fejezet Kun Béláról szól, ezt Varga Lajos közölte a *Múltunk* című folyóiratban 1998-ban. A második és harmadik fejezet Kolozsvár társadalmáról, a munkásmozgalomról, a román betörésről, a háború alatt egyre fokozódó munkássztrájkokról és a választójogi kérdésekről szól. Vincze a negyedik fejezetben Ady Endrét méltatja, az ötödikben az MSZDP, a Függetlenségi Párt közös választójogi akcióit tárgyalja. A – most közölt – hatodik, hetedik és nyolcadik fejezet 1918 forradalmi eseményeit mutatja be. A kilencedik fejezet Apáthy István és Vincze Sándor személyes és politikai vitáját, a tizedik és tizenegyedik a Tanácsköztársaság periódusát meséli el. Az utolsó fejezet a vörös kommün összeomlásáról, Budapest román megszállásáról és Vincze emigrálásáról nyújt információkat. A visszaemlékezés teljes szövege elérhető a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban a 965 fond alatt Budapesten. A visszaemlékezésből most közölt három fejezet összesen százöt oldal, amelyből terjedelmi okok miatt, de a

⁵⁷ Varga: i. m. 142–193.

megértést nem akadályozva a szöveg fele kerül publikálásra. A hiányzó részek szögletes zárójellel [...] vannak feltüntetve a szövegben. A visszaemlékezésben szereplő magyarul használt román nevek, fogalmak és esetleges elütések az eredeti szöveget hűen tükrözik.

Vince Sándor: Erdély forradalma

Hatodik fejezet

A forradalom kitörése Erdélyben. Az erdélyi Nemzeti Tanács megalakulása. Apáthy István⁵⁸ hűséget esküszik a forradalomnak. Siegler Konrád⁵⁹ tábornok, a kolozsvári honvédkerület főparancsnoka csatlakozik a forradalomhoz. A forradalom megnyitja a börtönöket. Feloszlik a városi és a vármegyei törvényhatósági bizottság. A nemzeti tanács kezébe kerül a városi, a megyei és az állami hatalom minden szerve és eszköze. Behódol a régi világ minden képviselője. A forradalom dolgozni kezd...

1918. október 28-án este – mint minden este október közepe óta – a szociáldemokrata párt vezetősége ülést tartott a Munkás-Otthonban. A párt vezetőségének ebben az időben állandóan készenlétben kellett lennie, mert fontos dologban azonnal kellett határoznia és a határozat nyomán cselekedni.

Az október 28-i, esti ülés azért lett fontos és azért jelentett forduló pontot az események gyorsan gördülő sodrában, mert ezen az ülésen két küldöttség kért meghallgatást. Az egyik a kolozsvári honvéd tisztikar küldöttsége, a másik az összes kaszárnyák legénységi állományának küldöttsége volt.

Mindkét küldött csaknem azonos szavakkal jelentette be a párt vezetőségnek, hogy ha a munkásság megmozdul és a háború ellen, az azonnali

⁵⁸ Apáthy István (Pest, 1863 – Szeged, 1922): nemzetközileg elismert zoológus, MTA tag, a kolozsvári egyetem tanára 1890-től. Az Unió Szabadkőműves Páholy főmestere. A kolozsvári függetlenségi párt helyi elnöke. 1918-as októberi forradalom alatt a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságának elnöke, Jászi Oszkárral közösen részt vesz a románokkal való aradi tárgyaláson. 1919. januári letartóztatásáig a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság főkormánybiztosa. 1920 nyarán repatriál, Szegeden, a kolozsvári egyetem új otthonában megszervezte az Állattani Intézetet.

⁵⁹ Siegler Konrád, eberswaldi (Zics, 1857 – Budapest, 1935): címzetes gyalogsági tábornok. 1915. október 26-tól a m. kir. V. honvédkerület parancsnoka (Kolozsvár). Siegler Konrád altábornagy helyére lépő Kratochvil Károly ezredes november végétől látott hozzá az egységes erdélyi magyar haderő létesítéséhez.

békéért általános sztrájkot kezd, a katonák a munkásság oldalára fog állni és fegyverrel is védelmezni fogja a sztrájkolókat. [...]

Cselekvési- és haditervük nem volt. Pártunk központi vezetősége ilyenről nem gondoskodott.⁶⁰

A tanácskozás során az is nyilvánvaló lett valamennyiünk előtt, hogy a dolgokat elhamarkodni éppen olyan hiba lenne, mint a kellő időben való cselekvésről lekézni.

Abban állapodtunk meg tehát, hogy másnap estére közös tanácskozásra hívjuk a függetlenségi és a radikális párt vezetőségeit és javasolni fogjuk: 1) a Nemzeti Tanács azonnali megalakítását, 2) tagjainak egy harmadnapra tervezendő tömeggyűlésen való megválasztását, 3) a gyűlés napjára az általános politikai tömegsztrájk kimondását.

Arra gondoltunk, hogy az általános munkabeszüntetés mérve és a megtartandó tömeggyűlés hangulata fogja majd megadni a biztatást a további teendőkre. Valamennyien úgy véltük, hogy ha a város összes üzemei, futárok által közvetített, szóbeli üzenetünkre megállnak és a dolgozók a gyárakból egyenesen a tömeggyűlés színhelyére vonulnak, akkor jogunk lesz ezt biztatásnak tekinteni a továbbra cselekvésre. A gyűlés napirendjére csak azt javasoltuk ajánlani, hogy az előadók a Nemzeti Tanács megválasztása után beszéljenek a kül- és belpolitika helyzet alapján az azonnali békekötés szükségességéről. Abban is megállapodtunk, hogy a gyűlésre nem kérünk rendőrségi engedélyt.

A három párt vezetősége másnap, október 29-én este teljes számban együtt volt a függetlenségi párt helyiségében. Lehattunk vagy negyvenen.

A feszült hangulatú értekezlet, szokatlan pontossággal, este 8 órakor meg is kezdődött.

Apáthy István nyitotta meg a tanácskozást.

Néhány szóval vázolta a politikai helyzetet. Közölte a frontokról érkező, nagyon aggasztó híreket. Majd azt kezdte magyarázni, hogy a torlódó eseményekkel szemben nekünk is állást kell foglalni valamilyen formában. Mindjárt azt is kijelentette, hogy ő a budapesti terveket és módszereket nem helyesli, nem tartaná tehát helyesnek, hogy mi is alakítsunk Nemzeti Tanácsot a pestiek módjára. A Nemzeti Tanács idegen gondolat – mondta. Az osztrákok, csehek és a lengyelek alakítottak Nemzeti Tanácsokat. Ne kövessük őket.

Egyre jobban belemelegedett a beszédbe és így folytatta:

⁶⁰ Vincze a következő megjegyzést írta tollal a lap szélére: „Mi magunk se gondoltuk, hogy ilyen tervnek készen kellett volna lennie régóta.”

Kolozsváron a függetlenségi párt megbízható, régi emberei ülnek úgy a főispáni – mint a polgármesteri székben. Nyilvánvaló tehát, hogy nekünk nincs és nem is lehet egyéb dolgunk, mint figyelemmel kísérni az eseményeket. Jöjjünk össze időről-időre. Nyilvánítsuk ki kívánságainkat az állam és a város vezető hivatalnokai előtt és ők bizonyára teljesíteni fogják a törvény keretén belül mozgó minden óhajunkat.

Egyebekben – végezze szavait – kérem a jelenlévő urakat, mint a pártok vezető embereit, hogy adják elő esetleges javaslatukat.

Alig fejezte be szavait Apáthy, a szociáldemokrata párt tagjai, Czala Lajos nyomdász kért szót a napirend tárgyalása előtt.

Apáthy mindjárt megadta a szót Czalának, aki mindannyiunk nagy meglepetésére a következőket mondta:

„Nem értem, Uraim, hogy Dr. Apáthy István úr milyen jogcímen elnököl ezen a fontos értekezleten. Azt se tudom megérteni, hogy Apáthy úr még most se látja elérkezettnek az időt, hogy visszavonuljon a politikai szereplésről! Megkérdem tehát Apáthy úrtól, hogy miképpen tudja összeegyeztetni felfogásával, egész élete eddigi tevékenységével és politikai múltjával a forradalom pártjainak ülésén való elnöklést? Azok után, amiket egész életében írt és beszélt, hogyan vállalhat szerepet a forradalomban? Mert remélem tudja, hogy a forradalom kitörése csak napok, vagy talán csak órák kérdése!”

„Az a politika, amit Apáthy úr hirdetett és képviselt szerencsétlenségbe taszította az országot. Apáthy úr és politikája végérvényesen megbukott. Itt van az ideje, hogy Apáthy úr tudomásul vegye a változott helyzet tanulságait és vonuljon vissza a politikai szerepléstől.”

„Olyan idők jönnek, amikor Apáthy féle emberek jelenléte a nép ügyére csak káros lehet. És az se kétséges, hogy Apáthyra nézve személy szerint is nagyon veszedelmessé válhat, ha idejében el nem tűnik a közéletből.”

„Ezen az értekezleten nekünk komolyan kell beszélni a forradalomról, mely a kapuk előtt van. A románfaló, maradi Apáthynak nincs itt helye köztünk...” [...]

Czala azzal fejezte be, hogy a tanácskozások vezetésére Dr. Janovics Jenőt⁶¹, a radikális párt egyik vezetőjét ajánlotta. [...]

⁶¹ Janovics Jenő (Ungvár, 1872 – Kolozsvár, 1945): színész, színházi és filmrendező, színikazdátó, forgatókönyvíró, politikus. A Polgári Radikális Párt kolozsvári tagozatának vezető egyénisége. A Kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója és az erdélyi filmgyártás kezdeményezője, szervezője. 1913-ban készült el Kolozsváron az első erdélyi film, a *Sárga csikó*. Ugyanitt 1913–1920 között több mint 50 filmet készítettek, amelyek megvalósításában Janovics is közreműködött. 1918 őszén a Magyar Nemzeti Tanács

Minket, szociáldemokratákat, Czala beszéde igen kellemetlenül lepett meg. Elsősorban és főképpen azért, mert a szociáldemokrata pártban nem volt szokásban, hogy egy pártvezetőségi tag ilyen fontos kérdésben megbeszélés és a pártvezetőség előzetes felhatalmazása nélkül állást foglaljon. A párt állásfoglalása mindig a kialakuló többségi határozat alapján történt. A pártvezetőség rendszerint részletes utasítással is ellátta azt a tagját, akit fontos elvi kérdés előadásával megbízott. A szociáldemokrata párt abban az időben még valóban fegyelmezett és minden cselekvésében demokratikus párt volt. A vezetőségben is szigorú szocialista fegyelem uralkodott.

Nekem egyénileg is nagyon kellemetlen volt Czala beszéde. Félttem attól a látszattól, hogy a támadást Apáthy ellen én rendeztem. A jelenlevők mind tudták, hogy én Apáthyt kártékony, maradi embernek tartottam és sohase szerettem együttműködni vele. [...]

Bármennyire ellenszenves volt is nekem Apáthy magatartása, politikai felfogása és egész világszemlélete, abban az időben lehetetlennek tartottam volna akármilyen politikai megmozdulást az ő személye és az őt vakon követő függetlenségi párt részvétele nélkül.

Mikor a pártvezetőségi ülésen tárgyaltuk az értekezleten követendő magatartásunkat, az a felfogás alakult ki, hogy a Nemzeti Tanács megalakulásához és a három párt egyenlő számú képviselőjéhez ragaszkodni fogunk. Így véltük biztosítani Apáthyék esetleges ellenkezésével szemben a többséget.

Tudtuk, hogy a leendő Nemzeti Tanácsot rá kell majd szorítani a fenntartás nélküli, forradalmi állás elfogadására. Egyikünknek se jutott volna eszébe, hogy ezt a fontos elvi kérdést egy személyes élű támadássá fokozzuk le. A függetlenségi párt vezetőségének többi tagjától is szükséges volt valamilyen formájú hűségnyilatkozatot kiszorítani, hiszen ők – kevés kivétellel – egy húron pendültek vezérükkel, a túlzó magyar sovíniszta⁶² Apáthy Istvánval. [...]

Czala után csak egy függetlenségi vezető szólalt fel, Hirsch Ödön, gazdag szeszgyáros, aki se nemességet, se királyi tanácsosságot nem vásárolt magának. Őszinte híve volt a függetlenségi pártnak, ahol inkább a baloldali elemekkel tartott. Rövid és tárgyilagos felszólalását egyenesen hozzánk, szociáldemokratákhoz intézte:

alelnöke. 1944 tavaszán zsidó származása miatt a nyilasok elől barátaik bújtatták feleségével, Poór Lili színésznővel együtt.

⁶² Vincze a következő mondatrészre áthúzta: „középkori magyar intézményekhez ragaszkodó”.

„...Hát elképzelnek önök uraim forradalmat Erdélyben Apáthy István és a függetlenségi párt részvétele nélkül? Mert azt vegyék az urak tudomásul, hogy ha Apáthy nem lehet itt, akkor a függetlenségi párt emberei se maradhatnak itt egy percig se.”

Hirsch szavai mély benyomást tettek rám, igaza volt, Apáthy és a függetlenségi párt nélkül semmiféle nagyobb jelentőségű politikai megmozdulást Erdélyben akkor még tervezni se lehetett volna. Hiszen minden ellenszenvünk dacára ezért működtünk velük együtt éveken keresztül. Pillanatok alatt átvillant az agyamon, hogy akkor is nehéz a feladatunk, ha a függetlenségi párt velünk jön. De teljesen kilátástalan minden erőfeszítésünk, ha a polgárságot az ellenséges táborába hajtjuk és így a hatalommal is, a polgársággal is kell esetleg verekednünk.

Nagyon jól ismertem a szervezett munkásságot magába foglaló szociáldemokrata párt erejét és teherbírását. Azt is tudtam, hogy mekkora erőt és befolyást képvisel a radikális polgárok fiatal és lelkes csoportja. Ha tudtam, vagy hittem volna, hogy a két párt együttes ereje meg tud birkózni a ránk váró nagy feladatokkal – habozás nélkül Czala mellé álltam volna. Ez jobban megfelelt volna hajlandóságaimnak és felfogásomnak is. [...]

Mikor Hirsch Ödön befejezte rövid felszólalását én jelentkeztem szóra és Apáthyra néztem állandóan, amikor Hirschnek a következőket válaszoltam:

„Nem képzelünk mi el se forradalmat, se bármi más politikai megmozdulást se a függetlenségi párt, se az Apáthy István részvétele nélkül.”

„De nem merjük a forradalom súlyos kockázatát vállalni annak az Apáthy-nak a vezetése alatt, aki felíratta az egyetem folyosó falaira, hogy: Itt nem szabad oláhul beszélni.”

„Nem tehetjük a forradalom sikerének biztonságát és az életünk sorsát annak a függetlenségi pártnak a kezébe, amely 1914 óta szó nélkül tűrte a háborús uszítók országrontó garázdálkodásait.”

„Nem bízhatunk meg abban az Apáthyban, aki a függetlenségi pártot a haladás ellen vezette, aki nyílt és titkolt antiszemitizmusával a jezsuiták céljait szolgálta a törvényhatóságban, aki a tudományos szabadság Társadalomtudományi Társasága⁶³ ellen vállalkozott az elnyomatást és a nép jog-

⁶³ A Társadalomtudományi Társaság 1901-ben jött lére és 1919-ben szűnt meg Jászi Oszkár emigrációjával és a *Huszadik Század* című társadalomtudományi folyóirat megszűnésével egyidejűleg. Első elnöke Pulszky Ágost. Tagja volt többek között: Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Szende Pál, Vámbéry Rusztem, Kenéz Béla, Apáthy István (1906-ban kilépett).

talanságát helyeslő Magyar Társadalomtudományi Egyesület⁶⁴ vezetésére, aki Károlyi Mihály zászlaját lobogtatja szavaiban, de Apponyi Albert politikáját követi cselekedetiben. [...] Mondja meg Apáthy István nyíltan és férfiasan, hogy érez e magában elegendő erőt arra, hogy egész múltjával szakítva, a forradalmi pártokkal együtt harcoljon az azonnali békéért, az új Magyarorszáért és a forradalmi pártok céljaiért. Hajlandó-e Apáthy István belátni a nemzetiségi kérdésben követett politikájának hibáit és túlzó sovizmusának káros következményeit?” [...]

Halálos csendben emelkedett szólásra Apáthy és valósággal könnyezve válaszolt szavaimra. Elmondta, hogy Károlyi Mihály részére ő készítette azt a választójogi törvénytervezetet, amely annak idején a szociáldemokrata pártot is kielégítette. Elmondta, hogy tudományos kísérletei tanították meg rá, hogy tényekből és eredményekből vonjon le törvényszerűnek látszó szabályokat. Féltreismerjük, ha ezt hisszük, hogy nem vonta le a veszett háború tanulságait. Hivatkozott rá, hogy cselekedeteit, ha volt is azokban tévedés, soha önző szándék nem vezette. Hangsúlyozta, hogy politika működésével, beszédével és cikkeivel soha egy fillért nem keresett. Kijelentette, hogy minden fenntartás nélkül ráhelyezkedik az elkerülhetetlen forradalom álláspontjára és mindenben elfogadja egyetlen vezérének, Károlyi Mihálynak programját. [...]

Apáthy szavait őszinte vallomásnak tartottam. Annak tartották a szociáldemokrata párt és a radikális párt vezető tagjai is. Összedugtuk tehát a fejünket és rögtönzött tanácskozásunkban azt határoztuk, hogy Czala elvtárs vonja vissza az indítványát.

Így lett most már Apáthy törvényesített elnöke a sorsdöntő tanácskozásnak.

Ezután arról kezdtünk beszélni, hogy milyen formában foglaljunk állást a bekövetkező eseményekkel szemben.

Farkas Mózes, a radikális párt vezetőségi tagja indítványozta, hogy az értekezlet határozza el, hogy a Nemzeti Tanács megalakítása és abban a három pártnak 10-10 taggal való részvételt, egy másnap délelőttre összehívandó népgyűlés elé terjeszti. Ez az értekezlet egyhangúan elfogadta az indítványt.

⁶⁴ A Magyar Társadalomtudományi Egyesületet a polgári radikális nézetű Magyar Társadalomtudományi Társaságból kilépett konzervatívabb tagok szervezték meg 1906-ban. Az egyesület elnökévé Gaál Jenőt választották, az alapításban részt vett Marczali Henrik történész, gróf Bánffy Miklós, Jancsó Benedek, Hornyánszky Gyula, illetve Apáthy István kolozsvári egyetemi tanár.

Rein István, szociáldemokrata pártvezetőségi tag javaslatára kimondta az értekezlet, hogy a kora reggeli órákban futárok útján hívja a gyárakba menő munkásságot az általános munkabeszüntetésre és a népgyűlésen való részvételre.

Ujhelyi Ferenc szociáldemokrata indítványára az értekezlet elhatározta, hogy megbízottjai másnap reggel jelenjenek meg a posta, a vasút, a városi és a megyei közigazgatás vezetőinél és szólítsák fel őket, hogy helyezték magukat a Nemzeti Tanács rendelkezése alá.

Stotter Aladár radikális párti vezetőember azt javasolta, hogy az értekezlet még a Nemzeti Tanács megalakítása előtt szerezzen pontos tájékoztatást a katonai főparancsnok álláspontjáról a bekövetkező eseményekkel szemben és helyezze készenlétbe a velünk tartó tiszteket és legénységet.

Az értekezlet egyhangúlag döntött, hogy a megalakuló Nemzeti Tanács azonnal lépjen érintkezésbe Siegler Konrád tábornokkal, a honvédkerületi parancsnokság vezetőjével és szólítsa fel, hogy az egész haderőt helyezze a Nemzeti Tanács rendelkezése alá.

Medgyesi István szociáldemokrata pártvezetőségi tag, vasúti munkás javaslatára az értekezlet megbízta Fekete Lajos, frontról hazatért építőmunkást, a pártvezetőség régi tagját, hogy még az éjszaka folyamán keresse fel a kaszárnyákat és helyezze készenlétbe a velünk rokonszenvező katonaságot, hogy amikor Siegler tábornoknál fog a küldöttség eljárni, a fegyveres erő a közelben legyen minden eshetőségre készen.

Dr. Deák Albert, a radikális párt vezetőségi tagja indítványozta, hogy a népgyűlés előtt a Nemzeti Tanács elnökéül Apáthy Istvánt, két alelnökéül Janovics Jenőt és Vince Sándort javasolja az értekezlet. Az értekezlet így határozott.

Apáthy István javasolta végül, hogy az értekezlet engem bízson meg a Nemzeti Tanács irodáinak a vezetésével és hatalmazzon fel arra, hogy a szükséges helyiségeket a városházán a polgármestertől vegyem át. Vita nélkül elfogadták. [...]

Már reggel 8 órakor a városházán voltam, ahol dr. Haller Gusztáv⁶⁵ polgármester nagy lelkesedéssel fogadott és felajánlotta a Nemzeti Tanács céljaira az egész városházát. Apáthy nyilván érintkezésbe lépett vele az éjszaka folyamán és értesíthette a történetekről. Én arra kértem a polgármestert, hogy csak a nagy közgyűlési termet és az egyik kisebb tanácstermet adja át, mert egyelőre nem lesz szükség több helyiségre.[...] Egy óra múlva már tíz

⁶⁵ Haller Gusztáv: függetlenségi párti politikus, Kolozsvár polgármestere (1913. december 1–1919. január 19), a Magyar Szövetség (1921–1922) ügyvezető alelnöke, majd az Országos Magyar Párt alelnöke 1922. december 28-tól.

új telefon csilingelt a Nemzeti Tanács két helyiségében. Tíz lelkes gépíró is ott ült már az irodában. [...]

Az egyik asztalnál Apáthy valósággal megdermedve állt meg, Somló Bódog, a jogbölcselet egyetemi tanára ült az asztalnál és dolgozott, telefonált, diktált egy gépíróknak. [...]

*

Tíz órakor Apáthyval és a városházára érkezett vezetőségi emberekkel elindultunk a gyűlés színhelyére, a sétatári nyíri színparkba. A tömeg akkora volt, hogy alig bírtunk átvergődni. [...]

A rendőrség nem avatkozott bele a be nem jelentett gyűlés megtartásába. [...] Utána a megbeszélte szerint Sieglér Konrád tábornokhoz mentünk, hogy a most már forma szerint is megalakult Nemzeti Tanács nevében a hivatalos katonai hatóság állásfoglalásáról szerezzünk közvetlen értesülést. A honvédkerületi parancsnokság épülete mögött, a szomszéd utcában, ott álltak a tiszti és a legénységi csapatok, hogy ígéretük szerint a nép oldalára álljanak, ha arra szükség volna. [...]

Sieglér tábornok – nagy meglepetésünkre – igen udvarias, ünnepélyes fogadtatásban részesített minket. Maga köré gyűjtötte tisztjeit – lehetnek vagy ötvenen – feszes vigyázz állásba vágta magát, lecsatolta a kardját és körülbelül a következőket mondta:

„Igen tisztelt uraim! Én 42 éve becsületesen viselem ezt a kardot, amit most átadok a Nemzeti Tanácsnak. Vártam az urakat és írásba foglaltam mondani valóimat. Engedjék meg, hogy felolvassam, amit közölni akarok.”

„Koronás királyom iránti törhetetlen hűségben...”

Nem hagytam, hogy tovább olvassa. Félbeszakítottam Sieglert és azt mondtam, hogy a király álláspontját a bekövetkezett eseményekkel szemben nem ismerjük és az utóbbi napokban tanúsított viselkedéséből sem látjuk, hogy az ország népével egy véleményen lenne – nem mehetünk tehát bele ennél az aktusnál semmiféle hűségnyilatkozatba.

Apáthy ideges lett és közbevágott:

„De hát igen tisztelt Doktor úr, hiszen az országnak van koronás királya!”

„Már nem biztos, hogy még meg van, de ha van is, mi nem tudjuk, hogy hol van.” – feleltem. És mi most különben se államformát jöttünk ide vitatni, erősíteni, vagy gyengíteni. Mi a magyar nemzet és a magyar állam katonai parancsnokával tárgyalunk, nem a király hadseregével.”

„Kérem – vágott közbe ismét Apáthy – hiszen odairhatja Excellenciád, hogy a magyar nemzet iránti törhetetlen hűségben.”

Siegler leült az íróasztalhoz, kihúzta a szövegből a királyt, beírta a magyar nemzetet, felállt és tovább olvasta az előre elkészített nyilatkozatát, hogy a parancsnoksága alatt álló haderőt a Nemzeti Tanács rendelkezésére állítja. [...] Mikor Siegler befejezte nyilatkozatának olvasását egyszerre elkezdtek az ablakok zörögni az utcáról feldobált tisztii sapkarózsák ütésétől. [...] Javasoltam, hogy menjünk ki az erkélyre és közöljük a tömeggel küldetésünk sikerét. Apáthy helyeselte a javaslatot és azonnal tüzes forradalmi beszédet intézett a tömeghez. [...] Siegler néhány szóval megismételte az előbb felolvasott nyilatkozatát, amit a lelkes tömeg szünni nem akaró tapssal és éljenzéssel jutalmazott. [...] Janovics Jenőt követelték a túlradó lelkesedésükben a boldog emberek. Janovics, mint mindig remek beszédet tartott, amelyben felvázolta a győzelmes forradalom ez utáni feladatait.⁶⁶ [...] A szép nap méltó befejezésül azt indítványoztam, amikor rám került a sor, hogy teljesítsük a 48-as forradalom csonkán maradt művét, teremtsük meg a három erdélyi nemzet testvéri egységét és igazi egyenjogúságát. Legyen első utunk a börtönökhöz vezető út. Szabadítsuk ki testvéreinket, az ártatlanul szenvedő román politikai foglyokat, akikkel együtt fogjuk felépíteni a szabad Erdélyt és a szabad Magyarországot. [...]

Siegler [...] megígérte, hogy azonnal telefonálni fog a börtönökbe és utasítani fogja a parancsnokságot a kapuk kinyitására. [...] A kiszabadított foglyok nagy tömegéből előlépett a hófehér hajú, fiatalos mozgású Moldován István román lapszerkesztő és előbb magyar, majd román nyelven üdvözölte a győzelmes forradalmat és a Nemzeti Tanácsot, mint a népjogok, a demokrácia és a szabadság előharcosát. [...]

Rendőr nem vigyázta, katonai szurony nem fékezte, hivatalnoki parancs nem szabályozta a forradalom első napján a kolozsvári tömegeket, mégse volt se rendezavarás, se erőszakoskodás, se visszaélés, se betörés, se lopás, se rablás. [...]

Egész nap éneklő, tüntető tömegek járták be a várost. Az esti órákban egy ilyen éneklő tüntető csoport nekiesett a törvényszéki fogháznak és onnan is kiszabadította a foglyokat, akik közönséges büntettekért voltak elzárva. [...] A közönséges büntettek elszéledtek ugyan, de senkinek semmi bajt nem okoztak. [...]

*

Már október 31-én és november első napján kitűnt, hogy a Nemzeti Tanácsnak a hatalma, ereje sokkal nagyobb, mint amilyenre mi legmesszebbmenő álmainkban is gondolni mertünk volna.

⁶⁶ Vincze nem ismertette a szónokok beszédét.

Apáthy – amikor már látta, hogy a Nemzeti Tanács megalakítása elkerülhetetlen – azt tervezte, hogy a Nemzeti Tanácsból egy szerény, véleményező és kérvényező testületet fog formálni. [...] Mi szociáldemokraták a radikálisokkal együtt azon a véleményen voltunk, hogy a Nemzeti Tanács irányító, kormányzó szerve legyen a forradalomnak és az országnak. [...]

Az első két nap alatt kitűnt, hogy az egész városi, megyei és állami igazgatás minden dolga és feladata a Nemzeti Tanács nyakába szakadt. A vasút, a posta, az adóhivatal, a törvényszék vezetői, éppúgy mint a városi és megyei hivatalok főnökei megjelentek a Nemzeti Tanácsnál eskütételre és azontúl a Nemzeti Tanácstól kértek utasítást hivatalos eljárásukban, vagy előzetes hozzájárulást minden teendő intézkedésükhöz. Közhivatali vezetőemberek a felesküvéstől kezdve a Nemzeti Tanács alkalmazottjának tekintették magukat.

Hasonló állapot alakult ki az egész katonai szervezet igazgatás körül. Úgy az erdélyi katonai hivatalok, mint a frontról hazafelé özönlő egységek is, minden dologban a Nemzeti Tanácshoz fordultak. Az erdélyi területen hazavonuló német katonaság is a Nemzeti Tanácshoz fordult ezernyi kívánsággal. A feladatok és teendők óráról-órára sokasodtak és az a veszedelem fenyegette a Nemzeti Tanácsot, hogy egész tevékenysége kátyúba jut az egyre terebélyesedő zűrzavarban. [...]

*

A védekezés során az első intézkedés az volt, hogy a Nemzeti Tanács kiadta a jelszót: Vissza a mindennapi munkába. A gyárak azonnal indítsák meg a termelést! A polgármester azonnal állapítsa meg a munkanélküliek számát és adjon városi közmunkát a munkanélkülieknek! Mindenki forduljon hivatalos dolgokban az illetékes hatóságokhoz. A Nemzeti Tanács nem közigazgatási hatóság!

A nagy zűrzavarban is tisztán láttuk, hogy a Nemzeti Tanácsok feladata elsősorban az, hogy a forradalom győzelmét élő valósággá és a mindennapi életbe intézményekkel beépítse. Egymás után mentek ki az ilyen értelmű felvilágosító, tanító táviratok, falragaszok, rendeletek, hogy a teljesen felborult vidéki közigazgatást a forradalmi pártok a helyszínen szervezzék újjá és tegyék munkaképesé, hogy a Nemzeti Tanács is hozzáláthasson a saját feladatainak ellátásához. [...]

Elsősorban a forradalom védelmére fegyveres erőt kellett teremteni. A régi hadsereg teljesen elzüllött. Ami romokban maradt belőle az a forradalom szempontjából inkább káros, mint hasznos volna. [...]

A gazdasági élet ezer sebével és főleg a béke szükségleteit kielégítő termelés megindításával kellett foglalkozni. [...]

A románság vezetőivel kellett megállapodásra jutni, hogy elejét vegyük a már több helységben kitört és számos emberéletbe került, polgárháborúnak. [...]

A városokat a bizonytalanság elvágta rendes élelmezési tartalékterületeiktől, ami éhínséggel fenyegette a forradalom központjait. [...]

Naponta többször is telefonáltunk Pestre, de a miniszterelnökségen és a szakminisztériumokban, éppen úgy, mint a szociáldemokrata párt titkárságában fontos kérdéseinkre ismeretlen emberek adtak olyan válaszokat, amiket se nem érthettünk, se nem használhattunk. A forradalom és a párt vezetőitől teljesen el voltunk vágva.

Előbb Linder Béla, majd Bartha Albert hadügyminiszterek minden nap megígérték, hogy azonnal útnak indítanak Kolozsvárra ötezer katonát a Nemzeti Tanács rendelkezésére. [...]

A fejetlenség és a zűrzavar napról-napra éppúgy nőtt Pesten, mint Kolozsváron. [...]

A Nemzeti Tanács elhatározta tehát, hogy cselekednünk kell, a halasztást nem tűrő kérdésekben. [...] Amennyi megbízható proletárt csak el lehetett vonni a termeléstől és a pártmunkától, azokat Fekete Lajos elvtárs rendes katonasággá szervezte. Ez a szervezett munkásokból alakult haderő volt – tisztjein kívül – Siegler Konrád tábornok minden hadereje. Az egykori összes katonai keretek teljesen felbomlottak és elszéledtek.

*

Az első legfontosabb teendőnek látszott, a forradalom védelmét szolgáló fegyveres erő megeremtése. Noha Siegler Konrád mindenben a Nemzeti Tanács kívánsága szerint cselekedett, úgy véltük, hogy a régi katonai szervezetnek a polgári életből való függetlenségét meg kell szüntetni. A katonai hatóságot, épp úgy, mint a rendőrséget a Nemzeti Tanács rendelkezése alá kell helyezni.

Ezt a célt szolgálta az a határozat, amellyel a Nemzeti Tanács saját kebelében egy négytagú, polgáremberekből álló, katonai népbiztosságot szervezett. E testületet a Nemzeti Tanács a tábornok mellé, tanácskozó és ellenőrző hatáskörrel rendelte ki. [...]

Javaslatomra a magyar Nemzeti Tanács kimondotta, hogy az ekként megszervezett katonai népbiztosságban két helyet, tehát teljesen egyenrangú képviselőt, a román Nemzeti Tanácsnak ajánl fel.

A magyar Tanács saját képviselőjével Kecskeméthy István⁶⁷ református lelkészt, a függetlenségi párt tagját és engem bízott meg.

A román Nemzeti Tanács katonai népbiztosaként Dr. Hatiegán Emil⁶⁸ volt törvényszéki bírót és Dr. Francu Ámos⁶⁹ kolozsvári ügyvédet küldte be az így megalakult új testületbe.

Ez volt a második eset a forradalom kitörése óta, amikor érintkezésbe kerültünk a román Nemzeti Tanács testületével. Első találkozásunk mindössze arra a baráti és soha nem méltatott gesztusra szorítkozott, hogy átadtuk nekik a magyar Nemzeti Tanács részére felajánlott 100.000 korona felét. A románság a forradalom kitörése után sem változtatta meg azt a magyarságtól mindenben elkülönült életét, amelyet a magyar uralkodó osztályok kényszerítettek rá a századok folyamán. A megalakult román Nemzeti Tanács is távol tartotta magát a magyar Nemzeti Tanácstól. Haderejét is külön szervezte, – sokkal több eredménnyel, mint mi.

*

A katonai szervezés munkájának elindítása után a közigazgatás forradalmi szellemű átszervezésének kérdése került tárgyalásra az első lázas napok feszültségében. [...]

A kolozsvári városi törvényhatóság tagjai siettek az „idők járását” megérteni és azon a címen, hogy a proletariátusnak nincsen a törvényhatóságban képviselője, elkezdték annak a hangoztatását, hogy legjobb volna, ha a törvényhatóság elhatározná a saját feloszlását. [...]

Ünnepélyes gyűlésre jöttek tehát össze a kolozsvári törvényhatóság tagjai. Nagy szónoklások estek az „idők bekövetkezett teljességéről”, a „történelem forduló pontjáról”, a „szemünk láttára születő új korszakról”, amit meg nem érteni, annyit jelentene, mint gátat vetni a fejlődés örök nagy

⁶⁷ Kecskeméthy István (Paks, 1864 – Kolozsvár, 1938): orientalista, műfordító, szerkesztő, lelkész, politikus. A héber és arab nyelv, valamint az ószövetségi tudományok professzora a kolozsvári egyetem Református Teológiai Fakultásán (1895–1935). Az EME és a Károli Gáspár Irodalmi Társaság rendes tagja. Függetlenségi párti képviselő (1906–1910), az I. világháború után Kós Károllyal együtt a Magyar Néppárt egyik szervezője és elnöke (1922), majd az Országos Magyar Párt reformcsoportjának tagja.

⁶⁸ Emil Hatieganu (Alsódetreheim, 1878 – Kolozsvár, 1959): törvényszéki bírót, a Román Nemzeti Párt egyik vezető politikusa, a román Kormányzótanács (1918–1920) egysítésért felelős minisztere. A kolozsvári egyetem tanára, majd rektora (1920–1929). Iuliu Maniu kabinetjének tagja.

⁶⁹ Amos Fráncu (Körösbánya, 1866 – Kolozsvár, 1933): nagyszabenyi ügyvéd és politikus. A Román Nemzeti Párt vezetőjének, dr. Ioan Rațiu védőügyvédjeként részt vesz az 1894. évi Memorandum-perben. A Román Nemzeti Tanács tagja 1918 őszén.

folyamának. Így szónokolt valamennyiük nevében Pósta Béla⁷⁰ egyetemi tanár, ékes szavakban hangsúlyozva a köztudott tényt, hogy az urak a forradalom elvi alapján állnak. Ennek a forradalmi álláspontnak bizonyságképpen ajánlotta annak a kimondását, hogy a szabad királyi város törvényhatósága megszünteti politikai életét és összes jogait és kiváltságait a Nemzeti Tanács hatáskörébe utalja. A határozatot egyhangúlag hozta meg a törvényhatóság. [...]

*

Miként a városi törvényhatóság aranytálcán hozta el a saját fejét a Nemzeti Tanácsnak ajándékba, azonképpen sietett a saját kivégzésével a forradalom mellett mit lehet tenni a „nemes vármegye” törvényhatósági bizottsága is. A Kolozs megyei törvényhatóság élén a finom műveltségű, európai gondolkodású, irodalom kedvelő Dózsa Endre⁷¹ alispán állt. [...] A háború vége fele járt az idő, amikor a vármegyei törvényhatósági bizottság ülésén országszerte híressé vált beszédet tartott a választójog érdekében. [...] Mikor kitört a forradalom halkán, szerényen félre állt. Lemondott az alispáni állásáról. [...]

Mikor Dózsa Endre lemondott és visszavonult, a vármegye urai is elküldték követeiket a Nemzeti Tanácshoz [...]. Mielőtt azonban elhatározzák az urak a feloszlást, válasszanak új alispánt a távozó Dózsa Endre helyére [...] – mondtam a küldöttségnek. [...]

A küldöttség tagjai ott maradtak és elkezdtek kérdezni, hogy nevezem meg azt a szociáldemokrata, vagy radikális vezetőembert, akit szívesen látnék az alispáni székhelyben. Tudtommal se a munkásságnak, se a radikális pártnak nem volt se igénye, se jelöltje semmiféle állásra, vagy hivatalra. A küldöttség tagjai számára ez szinte hihetetlennek látszott. Dr. Hankó Elemeért – gróf Bethlen Ödön titkárát neveztem meg. [...]

⁷⁰ Pósta Béla (Kecskemét, 1852 – Kolozsvár, 1919): 1899-től 1919-ig a kolozsvári egyetem régészeti tanszékének professzora, az Erdélyi Nemzeti Múzeum tagja, az első kétnyelvű magyarországi régészeti folyóirat megindítója, 1907–1919 között a magyar múzeumok országos régészeti főfelügyelője. 1913-tól Kolozsvár törvényhatósági bizottsági tagja, 1913-ban az Erdélyi Szövetség alapítója. 1918-ban a 48-as Alkotmány-párt kolozsvári elnöke.

⁷¹ Dózsa Endre (Póka, 1857 – Kolozsvár, 1944): író, szolgabíró, politikus. Szabadelvű programmal országgyűlési képviselő (1896–1901), Kolozs megye alispánja (1901–1918). 1908-tól az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke, az irodalomban Rákosi Jenő oldalán jelentkezett. 1919 után a *Keleti Újság* és az *Ellenzék* hasábjain jelennek meg cikkei.

Anélkül tehát, hogy tudtam volna van-e Hankónak valamilyen világnézete, vagy politikai álláspontja, őt neveztem meg, mint olyan embert, akit legszívesebben látnék az alispáni székben. Jellemző az akkori időkre, hogy másnap délben a küldöttség újból megjelent a Nemzeti Tanácsnál és bejelentette, hogy a vármegyei törvényhatósági bizottság Dr. Hankó Elemér alispánná választása után feloszlatta önmagát és határozatilag kimondta, hogy a törvényben körülírt jogait a Nemzeti Tanácsra ruházta. Így múlt ki az ezeréves, vén vármegye. [...]

*

A Pestről hiába várt támogatás és útmutatás elmaradása rákényszerítette a Nemzeti Tanácsot, hogy minden dologban önállóan és főleg gyorsan cselekedjék. A katonai és polgári közigazgatás fenyegető anarchiájának elhárítása után a polgárháború réme fenyegetett. [...] Jött a hír, hogy lángokban áll a Magura alja. A háborúból hazatért román katonák felgyújtották a Kalotaszegi Erdőipar Részvénytársaság jósikafalvai erdőüzemének fűrészt és óriási raktárkészletét, amelyben több millió Korona értékű kitermelt faanyag volt felhalmozva a hadsereg céljaira. Lángokban állt a híres Urmánczy kastély is, amelyet méltán tekintett a hegyi román községek népe nyomora, szolgasága és elnyomatása egyik okozójának. Alsójáráról is megjött a dermesztő hír, hogy a magyarok és románok már egymást kezdik gyilkolni, mint 48-ban. A jegyzőt a hazatért román katonák érkezésük első órájában kivégezték.

*

A nemzeti tanács úgy határozott, hogy a város védelmét hivatásos katonaság vezetőjének Siegler Konrád tábornoknak a kezébe teszi. [...] Siegler a védelem szervezésével és vezetésével Haubert ezredest bízta meg. Haubert ezredes azzal a tervvel jött a Nemzeti Tanácshoz, hogy csakis tiszti zászlóalj gyors szervezésével tudja a szükséges védelmet ellátni. Adjon tehát a Nemzeti Tanács engedélyt tiszti zászlóalj szervezésére. [...]

A Nemzeti Tanács rábízta Siegler tábornokra és az általa esetleg kitöltendő parancsnokra a védelem szervezését. [...] Egyben elrendelte a Tanács, hogy Fekete Lajos azonnal állítsa fegyverbe a város munkásságát. [...]

Este hat órakor Haubert ezredes jelentette, hogy a városháza udvarán az első tiszti csapat indulásra készen áll és a katonák azt akarják, hogy indulásuk előtt én tartsak beszédet hozzájuk. Készséggel vállalkoztam a feladatra. A tisztek, – lehettek vagy ötszázan – lelkes fiatal emberek voltak. [...]

A városháza udvaráról, ahonnan a tisztek elindultak, a Munkás-Ott-honba mentünk, ahonnan kétezer fegyverbe állított, polgári ruhába öltö-

zött, szervezett munkás követte őket. A munkásság csapatai a város határában maradtak, a tisztek elindultak az országúton. [...]

Éjfél után maga Haubert ezredes jött fel a nemzeti tanács ülésére és közölte, hogy a 71-es cseh ezred⁷² és a Kolozsvár elleni támadás csak a megremült emberek felizgult fejében élt.

*

Gyors iramban siettek a forradalomnak behódolni az erdélyi főnemesek is. Egymás után jelentek meg az eskütételre a Bethlenek, a Telekiek, a Mikesek, a Bornemisszák és utánuk a fél-és negyedmagnások.

Csak egy gróf nem jött el esküdni, hódolni, vagy kérni valamit. Az az egy, akinek cselekedetekkel váltott jussa lett volna a Nemzeti Tanácshoz jönni. [...] Aki, még hatalmon volt, mindig jóindulatú melegséggel karolta fel a munkásság minden elé beterjesztett ügyét. Gróf Bethlen Ödön nem jött el a Nemzeti Tanácshoz.

Első szabad órámban felkerestem az Esterházy-kormány kinevezése óta visszavonultan élő Bethlen Ödön grófot⁷³. [...] Megköszönte, hogy nem feledkeztem meg róla, de nem kért semmi személyes kedvezményt. Szerencsét kívánt vállalkozásunkhoz.

*

A proletárdiktatúra bukása után, fia, gróf Bethlen Pál⁷⁴, aki Pesten ügyvédi gyakorlatot folytatott, véletlenül meglátott a pesti rendőrség céljában a letartóztatottak között. Minden egyéb dolgot elfelejtve egész nap az én kiszabadításomon fáradozott. A sok erdélyi főnemes között, akiket kolozsvári éveim alatt megismertem, gróf Teleky Ádám, a választójogért

⁷² Az a rémhír terjedt el, hogy a csehek megszállják Kolozsvárt.

⁷³ Gróf Bethlen Ödön (1852–1927): kapitányként szolgált a Monarchia kereskedelmi hajóin, majd Fiumében lett révkapitány. A burmai uralkodó kérésére 1872–1873-ban a hivatalos küldöttség egyik tagjaként jutott el Burmába. 10-12 nyelven írt, olvasott. Kolozs vármegye és Kolozsvár főispáni és az Erdélyi Református Egyház kerület főgondnoki tisztségét is betöltötte.

⁷⁴ Gróf Bethlen Pál (Kolozsvár, 1883 – Córdoba, Argentína, 1971): ügyvéd, politikus. Gróf Bethlen Ödön legidősebb fia. Az első világháborúban a szerb és olasz harctéren teljesített szolgálatot. A felsőház tagja (1922–1944), a dohánytermelők érdekképviseletének befolyásos személye. A Sárospataki Református Kollégium főgondnoka (1932–1944). 1951-ben feleségével együtt kitelepítették Budapestről Jászdózsára. 1961-ben kivándorolt Mária lányához Argentínába.

síkra szálló volt főrendi házi elnök mellett – erre a két talpig igaz emberre szívesen gondolok vissza.

*

Forradalom első napjaiban történt, hogy jelentkezett a Nemzeti Tanácsnál egy teljes katonai díszbe öltözött fiatal repülő főhadnagy, aki mindenáron csak velem akarta közölni jelentkezése célját. [...] Katonás bemutatkozás után a következőket mondotta:

„Sándor János⁷⁵ volt belügyminiszter, Tisza István rokona vagyok. Tudom, hogy az én családom mit vétett a forradalom és a magyar nép ügye ellen. Azért jöttem, hogy az ő hibájakat jóvátegyem. Adjon nekem alelnök úr akár milyen munkát, hogy a forradalomhoz való hűségemet bebizonyíthassam.” [...]

A Tanács ülésén bejelentettem a jelentkezését és javasoltam, hogy bízzuk meg a Kolozsváron lévő repülőgépek, felszerelések, szerszámok és általában az egész részünkre szükségtelenné vált repülőterek Budapestre való szállításával. A Tanács javaslatom értelmében határozott. [...]

A proletárdiktatúra harmadik vagy negyedik hetében történt, hogy egy szakállas, lerongyolt ruhájú ember állított be a lakásomra Pesten. Nem ismertem meg. Sándor Béla volt. Elmondta, hogy a román hatóságoktól nem kapván útlevelet, gyalog jött át a Királyhágón és ezért van így lerongyolva. Megint őszintén beszélt. Elmondta, hogy azért jött Pestre, hogy itt maradt bujdosó családja megmentéséhez az én segítségemet kéri. Szívesen siettem segítségére. Sándor János, aki akkor már reszketős, tehetetlen öregember volt, a szovjet rendőrség el akarta fogatni. Különböző pesti ismerőseinél bujdosott, halálos rettevésben élt és az aggódo család is. [...]

Elmentem Kun Bélához. [...] Elmondtam Kunnak, hogy Sándor Béla milyen derekasan viselkedett Kolozsváron. Kértem, hogy ne bántsa a fiú kedvéért és érdemeiért apját és családját. Kun erre azt mondta, hogy hozzam el a család tagjainak a fényképét, ő kiadja az útleveleket. [...]

⁷⁵ Csíkszentmihályi Sándor János (Marosvásárhely, 1860 – Budapest, 1922): politikus, főispán. 1913. június 10-től 1917. június 15-ig a második Tisza-kormány belügyminisztere.

Hetedik fejezet

Minisztertanács az erdélyi kérdésben. Bethlen István és Bánffy Miklós grófok a forradalmi kormány minisztertanácsi ülésén. Két nap Aradon. Az aradi tárgyalás. Bokányi Dezső⁷⁶ és Dr. Maniu Gyula⁷⁷ vitája. Bokányi hazafias állásfoglalása. Népgyűlés Aradon. A Károlyi-kormány és az októberi forradalom együtt buktak meg Aradon.

Mikor a frontokról hazaözönlő tömegek az ország belsejébe visszaérkeztek, a forradalom természetes velejárója, a zűrzavar és a fejetlenség nem csökkent, hanem meghatványozódott. Éreztük és tudtuk, hogy ez a fejetlenség, ha idejében valamilyen rendet nem teremtünk, az ellenforradalom számára fogja előkészíteni a talajt.

Mínthogy elsősorban a közigazgatás mondta fel a szolgálatot, a leg-sürgősebb feladat az lett, hogy valamilyen formában helyre kéne állítani a békére készülő ország igazgatását.

A haza özönlő katonák minden rendszer nélkül kezdték a kezükbe venni a törvényhozó, és a végrehajtó hatalmat. Rövid úton kezdtek leszámolni az otthon maradottakat kínzó és fosztogató jegyzőkkel és egyéb apró zsoldosokkal. Persze nem feledkeztek meg a földesurak gazságairól sem. Mindez szervezetlen, céltudatlan és a jobb jövő tervszerű építését teljesen figyelmen kívül hagyó tömegbosszú kitörése volt.

A visszajött katonáknak volt puskájuk is, bátorságuk is, maguk döntöttek el tehát a saját perüket. Bármilyen jogosnak és érthetőnek látszott is ez, a forradalom szempontjából végzetessé vált szerencsétlenség volt.

A Nemzeti Tanács ezt egyhangúlag állapította meg és elhatározta, hogy minden erejét a fenyegető veszedelem elhárítására fogja összpontosítani.

Ebben a törekvésben a román Nemzeti Tanács és a magyar Nemzeti Tanács végre egymásra találtak. A két tanács tagjai és katonai megbízottai közös bizottságokat alakítottak és együtt járták be azokat a vidékeket, ahol

⁷⁶ Bokányi Dezső (Pest, 1871 – Moszkva, 1943): kőfaragó, író, újságíró, fordító, politikus. A Magyarországi Tanácsköztársaság időszakában munkáügyi és népjóléti népbiztos. 1922-ben a szovjet–magyar fogolycsere-akció keretében a Szovjetunióba került.

⁷⁷ Maniu, Iuliu (Szilágybadacsony, 1873 – máramarosszigeti börtönben, 1953): jogász, politikus, miniszterelnök. Joghallgató volt a kolozsvári, a budapesti és a bécsi egyetemen, jogi doktor lett Budapesten (1896). Az Román Nemzeti Pártban a passzivitás feladásáért szállt síkra, 1906-tól parlamenti képviselő, 1918-ban a román Kormányzótanács elnöke. Két ízben román miniszterelnök. A királyi diktatúra alatt és az Antonescu-korszakban ellenzéki politikus. 1947-ben perbe fogták, 1953-ban egy máramarosszigeti börtönben halt meg.

a polgárháború réme fenyegetett. A sérelmek és ellentétek gyors, igazságos és türelmes orvoslásában igen sok bajnak és szerencsétlenségnek elejét is vették.

Sajnálatos és szomorú, hogy a rend helyreállításában és a polgárháború megakadályozásának nagy munkáján kívül, a két tanács semmi más dologban nem akart és nem tudott egymásra találni. Tanúsíthatom, hogy ebben a magyar Tanácsot nem érheti semmiféle szemrehányás, vagy vád. Mindent megtettünk, hogy a román Nemzeti Tanácsot cselekedetekkel győzzük meg őszinte barátságunkról.

Mi úgy véltük, hogy a románság iránti őszinte barátságunk jeléül felajánljuk nekik a kolozsvári főispánság díszes és előkelő állását. A Nemzeti Tanács határozata alapján felkerestük Dr. Hatiegán Emilt, a kolozsvári törvényszéki bírót és kértük fogadja el a magyar kormánytól a megtisztelő megbízatást.

Dr. Hatiegán elutasította magától a barátságos ajánlatot. Azt mondta nekünk, hogy most már késő. Mert ő a román Nemzeti Tanács felett álló Kormányzótanács utasítása nélkül nem vállalhat semmiféle állást.

Minden magyarázat és minden őszinte, baráti jóakarát hiábavaló volt. A románság vezetői, velünk az igazi, jobb jövőt építő együttműködésre nem voltak hajlandók. Nem mondták, de minden cselekedetükkel elárulták, hogy minket teljesen azonosítanak a megbukott magyar osztályuralommal.

Nekik, nem úgy, mint nekünk, volt messzesemenő programjuk is és központi vezetőségüktől is kellő időben kapták meg a szükséges utasításokat magatartásokhoz.

*

November 8-án Károlyi telefonon arra kért, hogy Apáthyval együtt azonnal induljunk Pestre, mert másnap reggel a minisztertanács a sürgőssé vált Erdélyi kérdéssel akar foglalkozni. [...] Javaslatomra a Nemzeti Tanács Dr. Somló Bódogot⁷⁸, a kolozsvári egyetem jogbölcseleti tanárát is megbízta, hogy csatlakozzék hozzánk és szakértőként vegyen részt a tárgyalásokon. [...]

Károlyi még nem volt az irodájában, átmentünk tehát Jászihoz, aki azonnal fogadott minket. [...] Jászi elmondta, hogy a magyarországi ro-

⁷⁸ Somló Bódog (Pozsony, 1873 – Kolozsvár, 1920): jogász, jogfilozófus, néprajzkutató, szociológus, a nagyváradi jogakadémia és a kolozsvári egyetem tanára. Részt vett a Társadalomtudományi Társaság megalapításában. Az Országos Radikális Párt tagja Kolozsváron. Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács tagja 1918 őszén.

mánságot képviselő Kormányzótanács bejelentette a magyar kormány-nál a keleti 26 vármegyére vonatkozó igényét. Egyben felhívta a magyar kormányt, hogy a pontosan meghatározott területet azonnal adja a román Kormányzótanács rendelkezésére.

Mikor Jászival végeztünk, visszamentünk az elnökségi épületbe, ahol már hivatali szobájában találtuk Károlyit. Hosszabb beszélgetést folytattunk vele. A románok követelése Károlyit teljesen lesújtotta. Erre a csapásra nem volt felkészülve. [...]

Azt javasoltam Károlyinak, hogy vonja be a tanácskozásokba az erdélyi főnemesség Pesten található tagjait és vegye rá őket, hogy utazzanak Aradra és hallgassák ők a román Kormányzótanács előadandó számonkérését. Károlyi, Apáthy és Somló egyértelműleg helyeselték a javaslatomat. [...]

Bethlen István és Bánffy Miklós grófok pár perc múlva már ott voltak a miniszterelnökségen. Károlyi küldte el értük az elnökségi autót. [...]

Az erdélyi kérdést tárgyaló minisztertanács csonka volt. A szocialista miniszterek nem voltak jelen. Nem tudom mi lehetett ennek az oka. Az érdeklődés hiánya? Más elfoglaltság? Akár miért maradtak távol, távolmaradásuk hiba volt. [...] Vagy lehetséges, hogy ők sem olvasták el Ady végzetes, szörnyű jóslatát, hogy Erdély nélkül nincs Magyarország?! Én minden idegemben éreztem, hogy a forradalom sorsa forog kockán.

A minisztertanács ülésén Károlyi elnökölt és a jegyzőkönyv vezetésére engem kért meg. [...] Jászi kivette aktatáskájából a román Kormányzótanács levelét és felolvasta egész terjedelmében. [...] Mikor Jászi a levél felolvasását befejezte, elmondta, hogy mi a kormányzat álláspontja az igénnyel szemben és körvonalazta azt az ellenjavaslatot, amit a románok megbízottja elé volt terjesztendő. Ez a javaslat arról szólt, hogy a kormány kész a magyar állam politikai szerkezetét svájci mintára, úgynevezett kantonális politikai és igazgatási egységekre átépíteni. [...]

Jászi után Bethlen István jelentkezett szólásra és azt javasolta, hogy a kormány egyelőre ne foglaljon állást a fontos kérdésben. Ajánlotta, hogy a kormány húzza-halassza a választ. Ajánljon a kormány újabb tárgyalási helyet és későbbi tárgyalási időpontot. Igyekeztek a kormány egerutat nyerni, – mondta – hogy időt nyerjen a párizsi nagy tanács terveinek a megismerésére. Nagyon dicsérte Jászit, elgondolását nagyszerűnek nevezte, de közben ajánlott néhány apró és ravasz módot arra, hogy miképpen kéne a románokat becsapni. [...] Mert valószínű, – mondta – hogy az oroszok meg fogják támadni a románokat, hogy visszavegyék tőlük Besszarábiát és ebben az esetben a magyar kormány előnyösebb helyzetbe kerül és kevesebb engedménnyel fog a románokkal megegyezhetni. [...] Kiemelte, hogy ő teljesen megbízik „Jászi őexcellenciája” államférfiúi bölcsességében és most már a

legsürgősebb feladatnak tartotta a polgárháború elkerülését és az erdélyi magyarság élet-és vagyónbiztonságának a védelmét. [...]

Az igen hosszúra nyúlt tanácskozáson senki nem tudott a Jászi tervénél jobbat, célravezetőbbet, vagy okosabbat ajánlani. [...] Ezt a tanácskozás szavazás nélkül, de egyhangúlag elfogadta. [...]

Lovászy Márton⁷⁹ azt ajánlotta, hogy Károlyi azonnal menjen Párizsba és világosítsa fel az antant hatalmak nagy tanácsát, hogy Magyarországon az antant barátai vannak kormányon, akik joggal elvárhatják, hogy az antant legyen segítségükre a magyar demokrácia megerősítésében. Károlyi erre közölte, hogy több ilyen irányú, az antanthoz intézett megkeresése eddig válasz nélkül maradt. Károlyi nem tudott vízumot kapni, hogy Párizsba utazzék. [...]

Bánffy az egész tanácskozás alatt hallgatott. Apáthy is, a grófok is, mindenben helyeselték a kormány teendő lépéseit és Jászi előterjesztett javaslatát. [...] Bánffy az ülés után Károlyival az elnöki irodába ment. Ekkora vállalta el Károlyitól a megbízatást, hogy elmegy a külföldi államokba az októberi kormány érdekében propagandamunkát végezni.⁸⁰ [...] Svájci követnek Bedy Schwimmer Rózát küldte ki.

*

A szomorú hangulatban befejezett tanácskozás után az éjszakai vonattal elindultunk Aradra. Az állomáson Dr. Varjassy Lajos főispán várt ránk, aki közölte, hogy délelőttre tervezett tanácskozásokat nem lehet megkezdeni, mert Dr. Maniu Gyula a román Kormányzótanács elnöke Bécsben van és csak egy két nap múlva fog haza érkezni. Nélküle a tanács tagjai nem hajlandók a tárgyalásokat megkezdeni.

Egy egész napot várakozással töltöttünk Aradon. A forradalmi kormány húsnál több tagból álló küldöttsége, csupa nagyon elfoglalt ember, huszonnégy órán át bosszankodott az elfecsérelt idő miatt és azzal szórakozott, hogy nézte az Aradon, példás rendben átvonuló német hadsereget, amelyet ebben a levert állapotban is alig lehetett gyűlölet nélkül szemlélni.

⁷⁹ Lovászy Márton (Zenta, 1864 – Budakeszi, 1927): politikus, író, újságíró. A Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, illetve a Friedrich-kormány külügyminisztere. Jugoszláviába emigrált.

⁸⁰ Bánffy Miklós külföldi útjáról *Emlékeimből* címmel írt visszaemlékezést, amely az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában jelent meg először Kolozsváron, 1932-ben.

Másnap Maniu megérkezett. Délelőtt tíz órakor a tanácskozás megkezdődött.

Közvetlenül a tárgyalások megkezdése előtt Jászi ideges izgalommal közölte velem, hogy a románok nem akarnak Apáthyval a tárgyalóasztalhoz ülni, mert Apáthyt ismert románellenes viselkedése miatt gyűlölik. [...]

Megértettem a románok gyűlöletét Apáthyval szemben, de se nem értettem, se nem helyeseltem, hogy ők akarják a forradalmi magyar kormánynak megszabni, hogy kivel képviseltesse magát.

Megmondtam Jászinak, hogy ha Apáthyt kizárják a tanácskozásból, én Apáthyval vállalom szolidaritást és én se veszek azon részt. Jászi arra kért, hogy közöljem ezt Maniuval. [...]

Maniu tudta, hogy mi szociáldemokraták milyen viszonyban voltunk az Apáthy féle hazafias emberekkel. Nem kellett neki sokat magyarázni, hogy mi, ebben a nem nagyon kedvünk szerinti helyzetben is, szocialisták módjára akarunk és fogunk viselkedni. Ha tehát súlyt helyez arra, – hogy a megegyezésben az erdélyi magyarság képviselői is részt vegyenek, akkor Apáthy jelenlétét már azért sem lehet kifogás tárgyává tenni, mert ő bizony az erdélyi magyarság igen jelentős tömegének – mondhatnám úgy is „többségének” a képviselője. De ha nem is volna az, abban a pillanatban, amikor mi szociáldemokraták szövetkeztünk vele és a forradalmi kormány ide küldte őt, ugyanazok a jogok illetik meg, amik nekünk kijárnak. [...]

*

Az összegyűlt tárgyalásokban a kormányt Jászi egyedül képviselte. Egy egész kis sereg néprajzi és statisztikai szakembert hozott magával a minisztériumokból. A Nemzeti Tanács képviselőjében Ábrahám Dezső és Bokányi Dezső jelentek meg. Az erdélyi Nemzeti Tanács képviselői Apáthy, Somló és én voltunk. A budapesti napilapok is kiküldtek vagy tíz tudósítót.

A románok részéről ott voltak Dr. Maniu Gyula, Dr. Goldis László⁸¹, Dr. Lázár István⁸², Dr. Pop Csicsó István⁸³, Dr. Suciu János⁸⁴, Fluerás János és Jumanka József⁸⁵. Rajtuk kívül volt még a románok oldalán vagy tíz más úr, akiket azelőtt soha nem láttam. A felsoroltakat régóta ismertem. Fluerás Jumanka régi elvtársaim voltak. Fluerással a háború kitörése előtti időben naponta szoktam találkozni a Világosság nyomdában, ahol szedő volt.

Jászi mindjárt a megnyitó beszédében előterjesztette a magyar kormány álláspontját, – válaszul a román Kormányzótanács bejelentett ígényére. [...]

Országok sorsát és területének határait beszédekkel, se jó szándékkal, se ravaszkodó fogásokkal nem lehet elintézni, ha az ellenkező másik fél kezében harcra képes és hajlamos haderő van.

A magyar forradalmi kormánynak se Pesten, se a vidéken nem volt már akkor semmiféle megbízható fegyveres ereje. A románoknak viszont Erdélyben készen volt egy frissen szervezett, új hadseregük. De ami ennél is fontosabb volt, – tudta már akkor a román Kormányzótanács, hogy a Regátból indulóban vannak Erdély felé a talpra állított légiók. Azt is tudta, hogy e légió kitűnő amerikai ágyúkkal, gépfegyverekkel és minden egyéb hadiszerszámmal bőségesen fel vannak szerelve. [...]

Hadsereg nem lévén, az egész elgondolás szappanbuborék volt csupán. Felrepült, csillogott, de szétesett a semmibe.

Jászi előterjesztett javaslatára Maniu válaszolt.

⁸¹ Vasile Goldiș (Bélmocsolya, 1862 – Arad, 1934): a Román Nemzeti Párt politikusa. 1905–1910 között a magyar parlament képviselője. Tagja a román Kormányzótanácsnak (1918–1920), majd a bukaresti román kormánynak, először erdélyi ügyekért felelős tárca nélküli miniszterként (1918–1919), később kultuszminiszterként (1926–1927).

⁸² Aurel Lazăr (Nagyvárad, 1872 – Nagyvárad, 1930): ügyvéd, a Román Nemzeti Párt politikusa. Nagyvárad polgármestere 1928–1930 között.

⁸³ Ștefan Cicio Pop (Sajgó, 1865 – Konop, 1934): ügyvéd, politikus. A Memorandum-per hatására belép a Román Nemzeti Pártba. A magyar parlament képviselője 1905-től 1918-ig. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés alelnöke, a román Kormányzótanács tagja. Alexandru Vaida-Voievod kormányának (1919–1920) tagja, illetve néhány hónapig ideiglenes miniszterelnök.

⁸⁴ Ioan Suciu (Sistaróc, 1862 – Kisjenő, 1939): ügyvéd, politikus. Több cikluson keresztül részt vesz az Arad megyei törvényhatóság munkájában, 1905–1910 között a magyar képviselőház tagja. A román Kormányzótanács alkotmányügyekért felelős minisztere (1918–1920). A magyarországi román sajtóélet egyik szervezője Ștefan Cicio Poppal. A perbe fogott román újságírók védőügyvédje.

⁸⁵ Ioan Fluerăș és Iosif Jumanca: az MSZDP román nemzetiségű szocialista politikusai.

Beszédét azzal kezdte, hogy a magyar demokrácia lekészt Jászi nemes és tiszta gondolatának érvényesítéséről. Jász iránti tiszteletének és nagyra-becsülésének hangsúlyozása mellett, a forradalmi kormány ajánlatát most már elfogadhatatlannak nyilvánította. Bejelentette, hogy a román Kormányzótanács most már a keleti 26 vármegye feletti teljes és csorbítatlan fennhatóságra tart igényt és az említett területen az uralmat át is veszi.

Maniu után Bokányi Dezső emelkedett szólásra és az összes résztvevők legnagyobb meglepetésére olyan hazafias kurjongatásba kezdett, mint egy függetlenségi kortes. Valósággal nekiment Maniunak és ilyeneket mondott:

„Hol veszi a bátorságot és vakmerőséget, hogy a forradalmi magyar kormánytól 26 vármegyét követel? Kitől kapott erre meghatalmazást? Hol vannak azok az erdélyi román néptömegek, akik ezzel megbízták? Az erdélyi román nép mikor és hol nyilatkozott meg olyan értelemben, hogy el akar szakadni a magyar néptől és a magyar államszerkezetéről? Hol van az az erdélyi román szociáldemokrata párt, amely ezt helyesli? Hol vannak azok az erdélyi román szakszervezetek, amelyek ehhez az országromboló tervhez hozzájárultak? Az erdélyi román munkásság miféle intézményei támogatják ezt a teljesen alaptalan és jogtalan követelést?...” [...]

Maniu azonnal válaszolt neki. Fölényesen és méltóságteljesen. Ilyenformán:

„Hogy hol vannak az erdélyi román szakszervezetek és a román szociáldemokrata párt, az Bokányi ne kérje számon tőlem, ezt inkább én kérhetném számon tőle.”

„Az erdélyi román munkásság szociáldemokrata szellemben való felnevelése és szakszervezetének kiépítése Bokányi úr elvállalt feladata volt. Ha ezek a kétségtelenül szükséges intézmények hiányoznak, akkor Bokányi úr nyilván nem jól látta el vállalt feladatát. Én itt nem egy párt és nem is egy osztály nevében beszélek. Én a román nemzet évszázados követeléseinek adok itt most kifejezést. És azért vagyok itt, hogy e követeléseket véráldozat és erőszak alkalmazása nélkül valósítsuk meg, – ha lehet. Ha Bokányi úr vett volna magának annyi fáradságot, hogy a román nemzet történetét elolvassa, akkor tudná, hogy századok óta a román nemzeti zsinatok és nemzetgyűlések egész tömege adott már hangot annak az igénynek, amit én itt ma bejelenttem.” [...]

Engem a Maniu fölényes győzelme mélységes fájdalommal töltött el, így szégyelltem is a dolgot. [...] Komoly tárgyalásokon Bokányi nem sokat számított, mert senki nem tartotta őt alapos embernek. Nem is értem, hogy a Nemzeti Tanács hogyan küldhette ki őt Aradra egy ilyen, nagy feyelmezettséget, önuralmat, nyugalmat és tárgyilagosságot igénylő kérdés tárgyalására?! [...]

Főleg az a tény bántott, hogy egy országszerte közismert vezető emberen keresztül maga a szociáldemokrata párt szenvedett súlyos erkölcsi vereséget. Ezt a vereséget akartam valahogyan enyhíteni, amikor Maniu után szóra jelentkeztem.

Szavaimat egyenesen Maniuhoz intéztem és azzal kezdtem el felszólalásomat, hogy ő Bokányit félreértette. Bokányi – mondtam – csak annak a helytálló gondolatnak akart kifejezést adni, hogy mi nem vagyunk egyenlő tárgyaló felek. Együtt ültünk valamikor a magyar osztályuralom börtöneiben. Akkor egyenlők voltunk a szenvedésekben és az üldözöttségben. De mi kiszabadulásunk után, amikor meg volt rá az első lehetőség, összetörtük a magyar osztályuralmat, elkergettük a királyt és kitűztük a budai várra a magyar mellé a vörös lobogót is. Most az urak az összetört magyar köztársaság szabad földjéből el akarnak tőlünk venni 26 vármegyét. Mi célból? Egy új román országot akarnak ezen a területen építeni? Hát elképzelik, hogy Európában két román ország legyen? Egy szabad, szabad és demokratikus román köztársaság; Erdély – és egy bojáros román királyság: a Regát!?

Mi csak akkor lennénk egyenlő tárgyaló felek a népek elhelyezkedésének kérdésében, ha a román nép követné a magyar nép példáját és kitűzní a bukaresti királyi palotára a román mellé a vörös lobogót, elkergetné a királyt, megszüntetné a román bojárok osztályuralmát, amely semmivel sem jobb, mint a magyar nemesek uralma volt. [...]

Amíg a román nép erre a lépésre el nem szánja magát, addig mi, magyar szocialisták az erdélyi román nép politikai szabadsága és gazdasági jóléte érdekében helyesebbnek tartjuk, ha együtt maradunk egyenlőségben, szabadságban egy jobb jövő építésére. [...]

A szavaknak a román urakra nem volt és nem is lehetett hatásuk. Ők épp olyan ellenségei voltak egy szocialista demokrácia politikai és gazdasági egyenlőségének, mint a magyar és a román főnemesek földesúri osztálya. [...]

Az erdélyi román kormányzótanács a Nagyromániát akarta, román nemzeti királyságot akart. Egyesülni akart a romániai románsággal, tekintet nélkül a romániai politikai közélet közismert romlottságára. Főleg pedig menekülni akart abból a magyar közösségből, amelyben olyan sokat szenvedett a román nép. Ezért volt teljesen kilátástalan és reménytelen az első perctől kezdve a velük való bármilyen megegyezés. [...]

Az ebédnél Fluerás és Jumanka elvtársakkal kerültem össze. Megkérdeztem tőlük, mondják meg nekem őszintén, hiszik-e, hogy az erdélyi román népnek és román munkásmozgalomnak jobb lesz a sorsa, több lesz-e a becülete a román bojárok uralma alatt, mint abban a magyarországi demokráciában, ahol már uralmon van a szociáldemokrata párt?

Fluerás ezt felelte:

„Kedves Vince elvtárs, amennyiben becsületem nekem és a román mozgalomnak a ti pártotokban, Buchinger titkárkodása alatt volt, – annyi még akkor is lesz, ha a bojárok a legpiszkosabb börtönbe is dugnának. De majd gondoskodunk róla, hogy ettől a veszedelemtől a román mozgalom ereje megvédjen.”

Nem tudtam Fluerással vitatkozni.

A magyarországi szociáldemokrata párt nem bánt jobban a magyarországi „nemzetiségi” proletármozgalmakkal, mint a hivatalos Magyarország, – a „nemzetiségekkel”. Kivételt csak a németek képeztek. Velük a hivatalos Magyarország is és a szociáldemokrata párt is úgy bánt, mint a hímes tojással. [...]

Az aradi tárgyalások tehát teljesen hiábavaló időpazarlásnak bizonyultak. [...] Ahogyan a magyar polgári demokratikus törekvések nem olvasztották magukba a nem magyar nyelven beszélő haladó polgárságot, pontosan úgy nem tette küzdelmének részesévé a magyar szociáldemokrata párt a nem magyar tömegek proletárságát.

Ezért történt meg, hogy amikor a forradalom feszítő ereje szétvetette az Osztrák–Magyar Monarchia kereteit, a magyarországi románok boldogan rohantak a bojárok, a szlovákok, a Masarykék, a szerbek, a Pasicsék karjaiba.

A németnyelvű mozgalmat a magyar szociáldemokrata párt mindig dédelgette. Német elszakadási törekvések nem is mutatkoztak a forradalom idején.

A délutáni tárgyalásokon Apáthy is felszólalt. Nagyon alázatos, megértést kérő hangon beszélt a „román nemzet tisztelt képviselőihez”. Most már mindazt elmondta és megígérte a románoknak, amit Jászi húsz éven át hiába harsogott Apáthy hazafias és süket fülébe. [...]

Minden bajnak fő oka a késedelem volt. A kormány, a forradalom és az ország mindennel lekéselt. Hat hónappal előbb tisztességes békét kaphattunk volna hat erdélyi megyéért. Ezen az áron még a román nép örök barátságát is megkaphattuk volna. Hat hónappal előbb az antant, mint ahogy később megvédte a cseheket, akikben azért bízott meg, mert kellő időben jelét adták, hogy ellenségei a németeknek és a németek törekvéseit szolgáló Monarchiának. Talán három hónappal előbb még a magyarországi román vezető emberekkel is meg lehetett volna egyezni a kantonális szerkezetű demokráciában.

Most már késő volt.

Ezt maga Goldis László adta tudtára Jászinak. [...]

*

A teljes kudarccal végződött tárgyalások után elmentünk az aradi radikális párt nyilvános gyűlésére, ahol Jászi is, a többiek is olyan beszédeket tartottak, mintha a nap folyamán semmi se történt volna.

A gyűlésen Apáthy – bámulatomra – megint visszanyerte régi hazafias hangját [...]. Apáthyt csak Bokányi múlta felül a haza szeretetében. Nagyon egymásra talált a két hazafi e gyűlésen. [...] Minthogy az aradi szociáldemokrata párt nem vett részt a gyűlés rendezésében és a szervezett munkás-ság távol tartotta magát a gyűléstől, – nem is szólaltam fel.

Arad volt az egyetlen város az országban ahol a szociáldemokrata párt a forradalom idején nem működött együtt a függetlenségi és a radikális párttal. Azok se egymással. Nem is annyira elvi, mint inkább személyi okokból.

Nyolcadik fejezet

A forradalom zavargói. A kincstári vagon tolvajai. A katonai raktárak Pestre szállítása. Katonatanácsot akarnak a tisztek. A német hadsereg lovai és autói. A fogyasztási szövetkezet küldötteinek visszaélése. Szamosfalvi kommunizmus. A románok bosszúja. A köztársaság kikiáltása. A székelyek. Megalakul a Kelet-magyarországi Főköormánybiztosság. Megmozdul a maradiság tábora. Együttműködés a román Nemzeti Tanáccsal. A román hadsereg előrenyomulása. Fényes László és Rónai Zoltán Kolozsváron. Az erdélyi nemzetgyűlés. Kolozsvár elfoglalása. Vissza Budapestre. Apáthy elfogatása.

Aradról hazajövet a várost tomboló zűrzavarban és fejtelenségben találtuk. Kolozsvárra óriási tömegekben tódultak az emberek a közeli és távolabbi falvakból és kisebb városokból. A város külső képében is meglátszott, hogy nagy néptömegek vonultak át rajta naponta. Az ódonságban mindig tiszta és takaros város nagyon megszenvedte a szokatlanul nagyszámú idegen hirtelen érkezését. A lovas és ökrös szekerek, fogatok, gépkocsik végtelen sora felborította a rendben tartott város tempós nyugalmát, megszokott forgalmát és tisztaságát.

A magyar csapatok teljesen szétzüllve, fegyelmezetlenül, éhesen érkeztek. Egy részük a városban maradt, a nagy többség tovább vonult az ország belsejébe. A németek verten is fegyelmezetten és rendben érkeztek és vonultak tovább Mackensen tábornok parancsnoksága alatt. Egész Erdély minden városa sokat szenvedett az átvonuló katonaság ellátásával járó élelmezési és elszállásolási nehézségektől. A teljesen felbomlott városi és falusi közigazgatás nyomán beállott fejtelenség és meglazult közbiztonság egy-kettőre melegágya lett a zavarosban halászó mindenrendű polgári és katonai banditáknak.

A katonai szervezet összeomlását nyomon követte a polgári élet minden intézményének összeroppanása. A rendőrség és a csendőrség a katonasággal egyszerre indult oszlásnak. Már a forradalom első napjaiban rendőri és katonai feladatok ellátására fel kellett fegyverezni megfelelő számú szervezett munkást. Később még több szervezett munkás vállalt fegyveres szolgálatot, egyrészt a nemzeti tanács védelmére, másrészt határozatainak végrehajtására. Főleg azokon a pontokon volt erre szükség, ahonnan a régi rend közigazgatási és fenntartási szervezete teljesen eltűnt, mint Bánffyhusnyadon, Egeresen, Kiskalotán, Kissebesen, Jósikafalván.

Természetes, hogy a munkásokból alakult a rendőri és katonai szervezet nem rendelkezhet sem elegendő gyakorlattal, sem megfelelően képzett vezetőkkel arra a sokféle feladatra, amit el kellett látnia. [...]

Pesten született meg a félig rendőri, félig katonai szerepre rendelt és országos jellegűnek tervezett Nemzetőrség, amely azonban sohasem fejlődött azzá. Főleg azért, mert akik szervezték, azok nem értettek hozzá és tapasztalatlanok is voltak. Pedig erős karhatalmi szervezetre a forradalomnak akkor olyan szüksége volt, mint az éhes embernek a falat kenyérre. Megfelelő karhatalmi szervezetre a forradalom első napjaiban Kolozsváron még nagyobb szükség volt, mint Pesten. Egyrészt, mert közelebb voltunk a felbomló frontokhoz [...]. Másrészt Erdély volt az a veszedelmes terület, ahol a polgárháború réme is fenyegetett. A teljesen felbomlott és elzüllött régi katonai keretek újjászervezésének minden kísérlete csődöt mondott. Nem lehetett a régi egységekben se szolgálati rendet, se fegyelmet teremteni. Siegler Konrád tábornok minden becsületes fáradozása teljesen meddő munka volt. [...]

A fegyver beállt szervezett munkásság néhány száz főnyi csapata volt Erdélyben az egész karhatalom, amire a forradalom az első nehéz napokban számíthatott. A mintegy száz főnyi kolozsvári rendőrség továbbra is ellátta az utcai rendszolgálatot, de minden rendőr mellé fegyveres munkáskatonát kellett állítani, hogy az utcai rend fenntartható legyen. [...] A forgalom hihetetlen mértékben megnőtt. Végláthatatlan folyamban ömlöttek Kolozsvár felé az emberek a falvakból és a frontokról egyaránt. Amint megszűnt a katonai fegyelem, a szétszéledő katonák birtokukba vették a vonatokat és önkényes, hozzá nem értő, erőszakos rendelkezéseikkel felborították a vasúti hálózatok rendjét. A vonatokat birtokba vevő katonákkal még vitatkozni se lehetett. Fegyver volt a kezükben és nem sokra becsülték az emberi életet. Aki ellenállt rendelkezéseiknek, azt egyszerűen kivégezték. Jogos és érthető türelmetlenséggel siettek haza az övéikhez. [...]

Az első napok katonavonatainak érkezése súlyos feladat elé állította a Nemzeti Tanácsot. A vasúti hálózatok zavartalan működését biztosítani kellett, mert különben napok alatt éhínség szakadt volna a városba tódult tízezrekre.

A fegyverbe állt munkáskatonák vállalták a rendteremtés nehéz és nagyon hálátlan feladatát. Kolozsvár határában megszállták a pályatesteket. Az érkező vonatok vadabb elemeit lefegyverezték. A még megmaradt katonai hivatalnokoknak segítségére voltak a fegyverek és lőszerkészítésében. A pályatesteken felállított pénztárakból kifizették a katonáknak járó leszerelési illetéket és a fegyverek beszolgáltatásáért járó külön pótlékot. [...] Idővel aztán sikerült a közigazgatási zűrzavart is megfékezni. A vasútvonalakon kívül az országutakat is meg kellett szállni, mert azokon is ömlött Kolozsvár felé a katonai és polgári emberáradat. A katonák birtokba vettek minden autót, kocsit, szekeret, ami a kezünk ügyébe esett és azokon menekültek sokévi szenvedéseik helyéről a lövészárkok poklából. [...]

*

Siegler tábornok közölte a Nemzeti Tanáccsal, hogy a katonai őrzáratokon is naponta több – sokszor tisztekből, sokszor közlegényekből álló – fosztogató bandát fogtak el, akik kizsákmányolt kincstári anyaggal siettek az ország belsejébe. Az ekként megmentett kincstári vagyon értéke milliókat tett ki. [...]

*

Abban az időben és helyzetben katonatanács megalakítását nemcsak, hogy szükségesnek nem tartottuk, de tisztában voltunk vele, hogy ez a lépés a forradalom szempontjából igen veszedelmessé válható kísérletezés lenne.

Felszólalásomban rámutattam arra, hogy Oroszországban, ahol a hadsereg proletár tömegei együtt maradtak és mindjárt átszerveződtek a forradalom vörös hadseregévé, míg az uralkodó osztályokhoz tartozó tiszti elemek elszöktek, nemcsak szükséges, de egyenesen a helyzetből adódó parancsoló kényszerűség volt a katonatanácsok megalakítása, mert azok a katona-proletárság önkormányzati szervei lettek. Nálunk azonban pontosan az ellenkezője történt az orosz eseményeknek. Nálunk az uralkodó osztályhoz tartozó hivatásos tisztek és altisztek maradtak meg a hadsereg kötelékében és a proletárelemek széledtek el. Ennélfogva a katonatanács megalakítása nálunk se a forradalomnak, se a munkásságnak nem érdeke, sőt egyenesen veszedelmévé válhat.

A munkástanács felelős vezetői jól tudták, hogy nekünk a kaszárnyákban akkor már nem volt egyetlen megbízható emberünk se. A forradalmárok, a szervezett munkások, a régi és megbízható szociáldemokraták az első lehetséges percben otthagyták szenvedéseik poklát, a lövészárkokat és a kaszárnyákat. [...]

Világossá tettem a munkástanács tagjai előtt, hogy ha a katonatanács megalakul, befolyásunk nem lesz a tőlünk idegen testületet cselekedeteitől, de nekünk kell majd viselni a felelősséget mindenért, amit ez a ránk majd nem hallgató szervezet tenni fog. [...]

Azt se kellett hosszan bizonyítanom, hogy amíg az államhatalom a Nemzeti Tanács kezében van, addig a Nemzeti Tanács rendelkezik a megmaradt katonai szervezettel. Azonkívül tehát, hogy a Nemzeti Tanácsokban országszerte többségben vagyunk, a forradalom biztonságát szolgálja az a tény, hogy mindenütt, ahol karhatalmi szolgálatot kell teljesíteni és az őrszolgálatok azon pontjain, ahol arra szükség volt, fegyverbe állított szervezett munkások teljesítenek katonai szolgálatot. [...]

Katonatanács helyett nekünk inkább katonaságot, tényleges, cselekvőképes, megbízható hadsereget kell szervezni azokból a proletárokból, akik hozzánk tartoznak, hogy szükség esetén a forradalom akaratát és célkitűzéseit érvényesíthessük azokkal szemben, akik esetleg más utakon akarnak járni.

A felszólalás után késő éjszakáig tartó vita indult meg a kérdés felett. A vita eredménye az volt, hogy a munkástanács egyhangúlag elvetette a katonatanács szervezésének gondolatát.

*

Erdélyben a katonaság Siegler Károly szép parancsnoksága alatt maradt mindaddig, amíg a kormány nem nyugdíjazta a bizonyos kort ért tábornokokat. Siegler távozása után a hadügyminisztériumból Szabó Alajos tábornok került a helyére. Szabó csak igen rövid ideig maradt Kolozsváron. Utódja Kratochvil Károly⁸⁶ ezredes lett. E három katonai parancsnok kifogástalan hűséggel működött össze a forradalmi pártokkal és a Nemzeti Tanáccsal. Készséggel fogadták a katonai ügyek elintézésénél a Nemzeti Tanács biztosait és minden fontosabb intézkedésük foganatosítása előtt tanácskozássra ültek össze a Nemzeti Tanács elnökségével. [...] A forradalom sorsa akkor az ország sorsát is jelentette. [...] Tudtam, hogy az ország sorsának féltése kapcsolta őket a forradalomhoz, amelyet – amíg én velük együttműködtem – becsületesen és minden erejükkel igyekeztek szolgálni. [...]

⁸⁶ Kratochvil Károly (Brünn, 1869 – Budapest, 1946): katonatiszt. Gyermekkorának egy részét Brassóban töltötte, későbbi feleségével is itt ismerkedett meg. 1900-tól vezérkari százados, majd a Ludovika Akadémia tanára, illetve József főherceg két fiának nevelője. 1914 végétől, alezredesként a mk. nagyváradi 4. gyalogezred parancsnoka, ezredével megjárta a galíciai és az olasz frontot is. 1918 decemberétől megkezdte a magyar hadsereg újjászervezését, ezzel megalapozta a Székely Hadosztály létrejöttét.

*

Amikor a kormány november végén Kratochwil ezredest az erdélyi honvédkerület főparancsnokává kirendelte, – a román hadsereg már előnyomulóban volt. Nyilvánvalóvá lett, hogy Erdélyt elveszítjük. [...] Természetesen voltak olyan felszólalások is ezeken a tanácskozásokon, hogy álljunk ellen a felvonuló román hadseregnek és védjük meg Erdélyt.

Kratochwil és a vezérkari tisztek a hozzáértő és becsületes katonák őszinteségével ezekre a felszólalásokra kijózanító hidegséggel és szakszerűséggel azt a választ adták, hogy Kolozsváron éppen úgy nem lehet megvédeni Erdélyt, mint ahogy nem lehetett volna megvédeni a Maros vonalán, még akkor se, ha egy teljesen ép hadsereg állt volna rendelkezésünkre. [...]

Hohenlohe herceg, a fegyverszüneti bizottságnak a románokkal való tárgyalásra kiküldött tagja is felszólalt és körülményesen értesített minket arról, hogy a kormány nem csak pacifista álláspontja okán, hanem azért se tudná se Erdélyt, se az ország bármely fenyegetett részét megvédeni, mert semmiféle cselekvőképes haderővel nem rendelkezik. [...]

*

De ha nem lehet már Erdélyt megmenteni, mentsük meg Magyarországot számára azokat az értékeket, amiket még el lehet szállítani az ország belsejébe! [...]

A katonai vezetőkkel való tanácskozás alapján azt határoztuk, hogy a katonai raktárakban lévő hadianyagot, a még meglévő repülőgépeket, ágyúkat, fegyvereket és minden más kincstári készletet felszállítunk Pestre. Amit a vasúti viszonyok lezüllött állapotában meg lehetett menteni és vasúti kocsikba rakni, azokat kellő időben, példátlan nehézségek között, Pestre irányították.

*

A Mackensen vezetése alatt álló német hadsereg Romániából Kolozsváron átvonult vissza Németországba. Amikor a sereg első hadosztálya Kolozsvár határában érkezett, Hoyne tábornok, Mackensen fő-szállásmestere bejött a Nemzeti Tanácshoz és közölte, hogy takarmány hiányában kénytelen a hadsereg sok ezer lovát és benzin hiányában több százra menő autóját Kolozsváron hagyni. [...]

A Nemzeti Tanács rendelte az átvétel lebonyolítására Segesváry Viktor és Somody András városi fogalmazókat, a közélélmzési ügyosztály fiatal, szorgalmas és tehetséges tisztviselőit. [...]

A lovakat csak néhány napig tudta a város élelmezni, mert a szállítási és egyéb nehézségek okán csak igen kis mennyiségű takarmány állt ren-

delkezésre. [...] A tanács táviratot küldött az összes erdélyi falvakban és városokban működő Nemzeti Tanácsokhoz, hogy küldjék be Kolozsvárra a kisgazdákat és a törpebirtokosokat, ahol az elszállítás fejében kaphatnak egy-egy pár katonalovát. [...]

Az automobilon egy részét a venni szándékozók igen alacsony áron kínálta a Tanács megvételre. A kereslet azonban igen kicsi volt a benzinhiány okán. Az autók túlnyomó részét a Tanács vonatokra rakatta és felszállíttatta Budapestre, a hadügyi kormány címére.

*

A magyar falu népe a magyarországi szociáldemokrata párt mostoha gyereke volt. [...] Amikor 1918 novemberében a magyar föld rabjai haza kerültek a frontról, nem várta őket gyámolító, utat mutató, a forradalmat módszeres és céltudatos földosztásra irányító Földmunkás Szövetség. [...] De ha nem is volt céltudatos, forradalmi szervezetük, [...] volt bennük lobogó elégedetlenség, volt forradalmi ösztönük és – főleg – volt puskájuk. A legszebb és legtanulságosabb ilyen ösztönös forradalmi cselekvést a szamosfalvi törpebirtokosok és földmunkások részéről tapasztaltuk.

Kolozsvártól egy órányira fekszik Szamosfalva. A falu egyetlen, közép-nagyságú birtoka a gyalui Rosenberger Sándor kétszáz holdas gazdasága volt. Ez a birtok a háború előtt a magyar középbirtok rendes méretei között folytatta a szokásos szemtermelést és állattenyésztést. A háború négy és fél éve alatt ez a birtok jelentékenyen megnőtt, állatállománya is nagymértékben megszorodott. Rosenberger milliomos lett. A kétszáz holdas gazdaság felfalta a szomszéd paraszti törpebirtokok apró parcelláit. A hadbavonult parasztság asszonyai, gyermekei a Rosenberger birtok napszamosai lettek.

Néhány nappal a forradalom kitörése után gyalui Rosenberger Sándor magából kikelve, kétségbeesetten és dühtől reszketve jelent meg a Nemzeti Tanácsnál – amelyre ő is felesküdt – katonaság kirendelését kérte a szamosfalvi parasztság megfékezésére, mert azok a háborúból hazaérkezve elvették az ő birtokát és kommunizmust csinálnak a faluban és a birtokon egyaránt. [...]

A Nemzeti Tanács úgy határozott, hogy Újhelyi Ferenc és Czalay Lajos szociáldemokrata tanácsstagok menjenek ki Szamosfalvára és a hazajött katonák meghallgatásával szerezzenek tudomást arról, hogy mi történt a faluban és a birtokon. [...]

A jelentés amivel másnap beszámoltak egyik legszebb fejezete az erdélyi forradalomnak. Bizony a hazatért katonák Szamosfalván kommunizmust csináltak [...] A frontról hazaérkezve a katonák a község házára mentek és átvették a falu ügyeinek intézését.

A jegyzőt nem kellett se agyonvernüük, se elkergetniük, mert a meggazdagodott hadisegély kezelő már előbb elszökött. Összehívták a falu népét a községházára és új elöljáróságot választottak. A választáshoz a falu legnagyobb birtokosát, gyalui Rosenberger Sándort is meghívták. Az új elöljáróság azután tanácskozásra ült össze Rosenbergerrel a falu új rendje dolgában. Az új rendet az új elöljárók úgy szabták meg, hogy az egész hártárt annyi birtokrészre osztják, ahány munkaképes család van a faluban. A gazdasági felszerelést közös tulajdonnak minősítették, amit a felmerülő szükséghez képest mindenki használhat. Közös tulajdonnak minősítették a legelőket, az összes gazdasági gépeket és raktárhelyiségeket. Az állatállományt felosztották az összes birtok részek között. A tenyészállatokat közös tulajdonban hagyták. A kastélyt meghagyták a régi tulajdonos birtokában, akinek egy, a többiekével egyenlő birtokrészt is kihatítottak művelésre.

Az ajánlatot gyalui Rosenberger nem fogadta el, hanem családjával együtt beköltözött Kolozsvárra és katonaságot kért a „kommunista lázadók” leverésére. Minthogy katonaságot nem kapott, Kolozsváron maradt és naponta feljött a Nemzeti Tanács irodáiba. Ő maga mondta el, hogy a szamosfalvi „lázadó kommunisták” mindennap beküldik családjá számára a szükséges élelmet és fehérneműt. Később egy küldöttség jött érte, hogy menjen vissza a faluban lakni és dolgozni. [...]

*

Forradalom nem volt olyan békés és nyugodt lefolyású sehol sem, mint Szamosfalván. Elszigetelt és megmagyarázhatatlan kivétel volt a szamosfalvi, amin annak idején nem győztünk eleget csodálkozni, de aminek az okait nem tudtuk kikutatni. Egészen más volt a helyzet azokban a falvakban és községekben, ahol a lakosság túlnyomó többsége román volt. Arról nem kell e helyen bőven szólni, hogy a háború alatt és a háború előtt hogyan bánt a román lakossággal a magyar úri világ, [...] – a román embert állatnál is kevesebbre tartották és így is bántak vele. [...]

Természetes tehát, hogy amikor a románság puskával, szuronnyal és elegendő munícióval hazatért véres bosszút vett azokon, akik életét oly sokszor megkeserítették. [...]

Különösen két helyen, Jósikafalván és Alsójárán lángolt ki erősen a bosszú és a megtorló gyűlölet.

A jósikafalvai románságnak ősi ellensége és elnyomója volt az ott lakó Urmánczy János dúsgazdag erdőbirtokos. Ott volt még a románság éhbéren dolgoztató Kalotaszegi Erdőipar R.T. erdőüzeme és fűrészje is. [...]

*

Alsójárán a román lakosság sokkal kegyetlenebb formában vett bosszút a rajta elkövetett galádságokért. A hazaérkezett katonák legyilkolták a jegyzőt és megölték néhány földbirtokost is. Szerencsére az alsójárai zendülés idejére elkészült a román és a magyar Nemzeti Tanács együttműködésére vonatkozó megállapodás. A két tanács vegyes, polgári és katonai bizottságai szálltak ki a polgárháborúban vérző alsójárai vidékre és néhány nap alatt, fegyverhasználat nélkül nyugalmat teremtettek a feldúlt lakosság körében. [...]

*

November 14-én érkezett a kormány hivatalos távirata arról, hogy november 16-án az összes Nemzeti Tanácsok, a forradalmi pártok, társadalmi egyesületek, közéleti intézmények részvétele mellett ki akarja kiáltani a köztársasági államformát. A Nemzeti Tanács Apáthyt és engem bízott meg az ünnepélyes, alkotmányozó nemzetgyűlésen való képviselettel. [...] Mikor a Nemzeti Tanács a határozatot már meghozta, Apáthy betegségre való tekintettel elhárította magától a megtisztelő megbízatást. [...] Megkérdeztem tőle, hogy miért nem akar részt venni a forradalom legfontosabb eseményén? Négyszemközt voltunk és Apáthy őszinte lett. Kedves Doktor úr – mondta – én nem helyeslem a köztársaság kikiáltását, azért nem megyek Pestre.

Tanár úr, ön két hét óta gyakorol a forradalom jogán közhatalmat, elnököl a Nemzeti Tanács ülésein, száz és száz embert felesketett a forradalomra és most jut eszébe, hogy nem helyesli a forradalom tulajdonképpeni célját, a köztársaságot? – kérdeztem tőle, magamból kikelve.

Apáthy megijedt és rögtön csavart egyet az elkottyantott gondolaton.

Oh, ne értsen kérem félre, én nem az eszmét nem helyeslem, hanem az időpontot! – kezdte el a védekezést.

Ezután kifejtett, hogy a köztársaság rendesen megválasztott parlament útján, demokratikus formák között, megfelelő és az ország közvéleménye elé terjesztett olyan törvénnyel kéne megalapítani, amely valóban az ország igazi akaratának a megnyilatkozása legyen. Egy 48 óra alatt sebtiben összerelt népgyűlésszerű testülettel nem volna szabad ilyen történelmi fontosságú kérdésben dönteni. Az ilyen módon született alkotmányozó nemzetgyűlés döntése nem lehet maradandó.

Ebben igazat is adtam neki. Magam se láttam szívesen, hogy az államforma ügyében dönteni hivatott testületet a kormány felülről, minden demokratikus elv és gyakorlat mellőzésével szervezte meg. Éreztem, hogy az ilyenformán és nagy hirtelenséggel alakult testület határozatainak nem lesz

meg a szükséges tekintélye és hatása az ország közvéleménye előtt. Ettől eltekintve maga az eljárás módja egyenes arcú verése volt a demokrácia módszereinek. Nem is tudom megérteni, hogy a szociáldemokrata vezető emberek hogyan egyezhettek bele ebbe a hebehurgya intézkedésbe.

Beszélgetésünk a kora reggeli órákig tartott.

Apáthy ismét biztosított a forradalom alapelveihez és célkitűzéseéhez való hűségéről. Azzal váltunk el, hogy én a Pesten összeülő nemzetgyűlésben a napirend előtt az erdélyi Nemzeti Tanács nevében szót emelek a forma és a demokrácia módszereivel ellenkező eljárás ellen és sürgetni fogom az általános választójog alapján megalkotandó alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását. [...]

*

Hazaérkezve Kolozsvárra [...] a várost még nagyobb zűrzavarban találtam, mint amilyenben elutazásomkor volt.

Még csak három hét múlt el a győzelmes októberi forradalom óta, amelyben az utca egyhangú lelkesedése a szociáldemokrata párté és a Nemzeti Tanácsé volt. Most már az utca nem a forradalomért, hanem a románság ellen indítandó háborúért látszott lelkesedni.

Minden este nagyobb és egyre lármásabb tömegek vonultak fel a városházához, ahol a Nemzeti Tanács ülésezett és a tanácskozó terembe is behallatszó módon, ordítózva követelték a háborút. [...]

Apáthy azt javasolta, hogy hívjuk be önkéntes katonai szolgálatra a leszerelt, idősebb korosztályú magyar és székely népfelkelőket.

Noha nem volt kedvemre való ez a javaslat, nem elleneztem. Nem láttam benne semmi veszedelmet a forradalomra. [...]

*

A Nemzeti Tanács Zágoni Istvánt bízta meg, hogy az idősebb korosztályok behívása és rendfenntartó karhatalommá szervezése ügyében menjen ki Székelyföldre. Zágoni, aki a forradalom őszinte és lelkes híve volt, el is ment és néhány nap múlva körülbelül 300 főnyi leszerelt székely katonával érkezett vissza Kolozsvárra. [...]

Apáthy a városháza közgyűlési termébe, gyűlésre hívta a beérkezett székelyeket. A termet zsúfolásig megtöltő tömeghez nagy beszédet intézett. [...] Olyanokat mondott, hogy a gaz Románia uszítja az erdélyi „oláhokat” a magyar szent korona és a magyar haza ellen, amely századok óta kenyeret, jogot, szabadságot adott az „oláhoknak”. [...]

A székelyek tudtára adtam, hogy nem katonai, hanem rendőri szolgálatra hívtuk be őket. Nem akarunk mi háborút! Ellenkezőleg! Mi örökre még akarunk szüntetni minden civódást a népek között! [...]

*

A székelyek újból felvették a katonaruhát. De ahelyett, hogy segítették volna a rendet fenntartani, szaporították a kihágások és verekedések számát és még hangosabbá tették a háborús tüntetéseket.

Egy ilyen háborús tüntetés alkalmával, amikor a román Nemzeti Tanács ablaki alatt lármáztak és fenyegetőztek, a románok kinyitottak egy ablakot és a párkányon megjelent egy gépfegyver, amely szórni kezdte a golyókat az utcára. A székelyek puskatúzzal feleltek. Leírhatatlan pánik kerítette hatalmába a várost az összeütközés nyomán.

A fegyveres összecsapásnak szerencsére csak egy áldozata volt. [...] Egy kis román fiú kapott halálos sebet nem tudni melyik oldalról jött golyótól.

Az ártatlan kis mártírt a románság katonai pompával temette el.

A szociáldemokrata párt és a magyar Nemzeti Tanács nevében vörös és nemzeti színű szalagokkal díszített koszorút helyeztem a koporsójára. [...]

*

Az üléseken egyre hangosabban és erélyesebben kezdték mindhárom párt tagjai követelni, hogy a központi kormányzat tisztázza végre Erdélyre vonatkozó polgári és katonai teendőket és adjon kimerítő tájékoztatást a fegyverszüneti szerződések tartalmából. Valamennyien tudni akartuk, hogy miben állapodott meg Károlyi Franchet D’Esperay francia tábornokkal Belgrádban és, hogy mire van a romániai román hadseregnek engedélye a párizsi tanácstól. Meddig fog a román hadsereg menni a felvonulásban? [...] Tudni akartuk azt is, hogy van-e a kormánynak Erdélyre vonatkozólag valamilyen polgári vagy katonai programja? Ha van ilyen program, mi van benne? [...]

Másnap – december 8-án este – Apáthyval felutaztunk Pestre. December 9-én kora reggel Károlyival, Jászival, majd Batthyány Tivadar belügyminiszterrel folytattunk tárgyalásokat. A hosszas és sokirányú megbeszélés eredményeképp a délután folyamán összeült minisztertanács elhatározta, hogy a románok által követelt 26 vármegye területére kormánybiztosságot szervez. Az új szervezetnek széleskörű önkormányzatot biztosít. Elvállalja a kormánybiztosság igazgatási költségeinek a fedezését. Az új szervezet neve: Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság. Az új szervezet kiépítésének

feladatát a minisztertanács Batthyány Tivadar belügyminiszter hatáskörébe utalta. Utasította Szende Pál pénzügyminisztert, hogy a költségek fedezésére azonnal folyósítson számunkra egy millió koronát az állampénztárból.

A részletes megbeszéléseket a minisztertanács ülése után Batthyány minisztériumban folytattuk. E megbeszéléseken két erdélyi úrral találkoztunk, akiket nyilván Batthyány kéretett oda. Ugron Gábor és Horváth Emil csatlakozott a megbeszélésekhez.

A főkormányzói állásra Batthyány Apáthyt javasolta, amihez hozzájárultam. Mindjárt ki is nevezte. [...]

Engem a főkormányzó helyetteséül az erdélyi Nemzeti Tanács egyhangú szavazatával választott meg. Ugyancsak a Tanács bízott meg a főkormányzóság összes irodáinak igazgatásával és az elnöki osztály vezetésével. [...]

Sem a Diaz féle fegyverszüneti szerződések, sem a Franchet D'Esperayvel kötött megállapodások másolatait nem kaptuk meg, noha többször is kértük. Megnyugtatót kaptunk azonban, hogy a Diaz féle fegyverszüneti szerződések értelmében a románok csak a Maros vonaláig jöhetnek, azon túl csak stratégiai pontokat szállhatnak meg. Később kitűnt, hogy nekik Erdély és még később, hogy egész Magyarország „stratégiaiilag fontos pontok” voltak.

Pestről hazajövet nekiláttunk a főkormánybiztosi hivatal megszervezésének. A minisztériumok mintájára osztályokat szerveztünk. Minden osztály élére egy vezetőt állítottunk. Az összes osztályokat az elnöki osztály ellenőrzése és vezetése alá helyeztük, de minden osztálynak megadtuk a saját ügykörében az intézkedés és döntés jogát. Minden osztálynak biztosítottuk a legteljesebb önkormányzatot. Végeredményben minden fontosabb dologban a döntés joga a Nemzeti Tanács kezében maradt.

A szervezés minden részletét mindig megbeszéltük Apáthyval és Janovicsal és csak akkor vittük a javaslatokat a Tanács teljes ülése elé, ha már előbb mi hárman megegyeztünk az előterjesztendő kérdések alapelveiben. Ilyenformában biztosítottuk, hogy a javaslatok a Nemzeti Tanácsban rendszerint egyhangúlag kerültek elfogadásra. [...]

*

A romániai csapatok napról-napra közeledtek és ellenállás nélkül foglalták el az országot. Ellenállásról szó se lehetett. Nemcsak azért, mert a kormány nem akart háborút, hanem azért se, mert nem volt az ellenálláshoz szükséges katonaság és felszerelés.

Ezekben a lehangelő, válságos napokban Avramescu György elvtársam és barátom azt a javaslatot tette a Nemzeti Tanács előtt, hogy kiáltsuk ki a

független erdélyi köztársaságot. Ő azt gondolta, hogy ha mi elszakadunk Magyarországtól, az erdélyi románság is el fog szakadni a bojárok Romániájától.

Avramescu úgy vélekedett, hogy a szászokat könnyű lesz megnyerni e tervnek. A románok közül meg elég, ha a tömegek fele csatlakozik hozzánk. A románság fele az egész magyarsággal és a szászsággal az erdélyi lakosság többsége volna. [...]

Magyarországtól elszakadni és a forradalmi kormány ellen nyíltan lázadásba menni csak úgy lett volna indokolható politikai lépés, ha ennek árán meg lehetett volna menteni Erdély önállóságát. Ha el lehetett volna ezzel a lépéssel hátrítani azt a lesújtó kilátást, hogy a szabad Erdély a bojárok vesztegethető hivatalnokainak és lakkcsizmás, élődsi katonatisztjeinek igájába kerüljön. [...] Harcképes haderő nélkül senki ezt a politika alakulást nem fogja komolyan venni!

Egészen bizonyos, hogy egy önálló Erdély egy kisebbre vált Magyarországnak jobb szomszédja lett volna, mint egy hatalmasra dagadt Nagyrománia, a maga hódító, elnyomó, romlott bojár uralmával. [...]

Apáthy, akivel a dolgot megbeszéltük, szívesen belement volna, de a komoly tanácskozások megindítása előtt valamennyien rájöttünk, hogy vállalkozásunk sikerének minden előfeltétele hiányzik.

*

A román Nemzeti Tanács kevesebb lármával, de több eredménnyel dolgozott, mint a magyar. November vége felé kaszárnyái tele voltak fegyelmezett legénységgel és még sokkal fegyelmezettebb tisztekkel. A magyar tisztek viszont a kávéházakban lopták a napot, dőzsöltek, elől jártak a fegyelmetlenségben és folytatták azt a dologtalan, élődsi életet, amihez szokva voltak. [...]

Siegler Konrád tábornok rendeletet adott ki, amelyben tudtára adta a tiszteknek, hogy aki a szolgálatot pontosan el nem látja, annak az illetményeit is beszünteti és a lakását is elveszti a városi lakáshivatal útján. A rendeletet Siegler a nagyobb nyomaték kedvéért a polgári biztosokkal is aláíratta. Nagy eredményt nem ért el így se.

A Budapestről megígért karhatalmi segítség, mindig ígéret maradt csupán.

A Nemzeti Tanács megkísérelte, hogy a hadsereg főparancsnoksággal együtt szervezzen megfelelő katonai karhatalmat. A főparancsnokság mellé kirendelt katonai népbiztosok minden rendelkezésükre álló eszközzel segítségére siettek a főparancsnokságnak. De katonai szervezetet még ezzel az odaadó polgári segítséggel se lehetett teremteni.

Ez a polgári és katonai együttműködés csak arra volt alkalmas, hogy a román és magyar katonaság közötti ellentéteket kiegyenlítse. Ennek az együttműködésnek a nyomán jött létre az a megállapodás, hogy a román, szász és magyar tanácsok egyértelműleg Siegler tábornok parancsnoksága alá helyezték az egész haderőt. Egy része ennek a megállapodásnak az volt, hogy a három nemzet egyenjogúságának bizonyosságául, Siegler tábornok egy román, egy szász és egy magyar szárnysegédet vett maga mellé, akik a három nemzet két-két népbiztosával együtt alkották a forradalmi Erdély katonai kormányzását.

A hat polgári személynek a katonai kormányzatban való részvételével akartuk kifejezésre juttatni, hogy nem hadi szervezet megalkotására, hanem csupán a belső rend és a közbiztonság fenntartására hivatott karhatalmi erő szervezésére gondolunk.

A szász Nemzeti Tanáccsal olyan barátságos volt a magyar Tanács viszonya, hogy a szászok testületileg vettek részt a magyar Tanács ülésein és elnökük Kirchner Ágoston unitárius lelkész a magyar Tanács munkájában igen élénk tevékenységet fejtett ki.

A román Nemzeti Tanács azonban teljesen elszigetelte magát a magyar Tanácstól, – amit főleg annak a gyűlölködő, románfaló, hazafias uszításnak lehet tulajdonítani, amire a függetlenségi párt évtizedes politikai tevékenységét alapozta. [...]

A szász és a székely tanácsok csak később alakultak meg.

A székely Nemzeti Tanács a nyilvánosság kizárásával, titokban és Pesten alakult meg. Megalakítására se szükség, se ok nem volt. Nem volt ennek a testületnek se megbízatása, se programja, se tömege. Az egész sötétben dolgozó [...] szervezet első ellenforradalmi megmozdulása az volt, hogy szerephez juttatta az erdélyi uszítás legocsmányabb figuráját, a hangos hazaszeretésből élő, románfaló Sándor Józsefet. [...]

Egy napon Apáthy azzal az indítvánnyal állt elő, hogy bővítsük ki a Nemzeti Tanácsot egy nagy testülettel, amelyben „beszéljék ki magukat az emberek”. Nem volt sok értelme az indítványnak, de nem is volt benne semmi veszedelmes. A Nemzeti Tanács azzal fogadta el az indítványt, hogy bárki tagja lehet ennek a testületnek. [...]

December első napjaiban bizalmas közlésben jelentette a rendőrség főnöke, hogy ügynökök járnak a városban és leszerelt katonákat magas zsolddal csalogatnak egy új katonai alakulatba, amelynek élén állítólag báró Bornemissza Emil és gróf Bethlen István állanak. A jelentés úgy szolt, hogy a katonákat azzal igyekeznek megnyerni, hogy a szervezkedés célja a Nemzeti Tanács elfogatása és a románok elleni háború megindítása.

Minden bajnak az az oka – így szólt a kiadott jelszó – hogy a Nemzeti Tanács nem mer a hazai románsággal szembeszállni. Ettől bátorodik fel a romániai románság és azt hiszi, hogy Erdélyt akadály nélkül elfoglalhatja. El kell tehát fogatni az erdélyi magyar és román Nemzeti Tanácsosokat, börtönbe tenni az erdélyi román vezetőket és akkor a romániai román hadsereg is meg áll. Egyidejűleg fel kell hívni erdélyi és a magyarországi magyarságot, hogy ragadjon fegyvert az oláhok kiverésére.

A híradást badarságnak, a tervet lehetetlen hazugságnak tartottam. Ennél Bornemisszának is Bethlennek is több esze volt. Nem hittem akkor az ellenforradalom lehetőségében egy pillanatig sem. De – gondoltam – ez a hír igen alkalmas lesz arra, hogy a „kibeszélő” nagy testület a székely hazafiakkal vizsgát tegyen, forradalmi álláspontjának megbízhatóságáról.

A nagy testület esti ülésén, amikor a rendőrség bizalmas jelentését felolvastam, javasoltam, hogy már most állapítsuk meg egy esetleges ellenforradalmi megmozdulással szembeni magatartásunkat.

Szitás István radikális párti, járásbíró volt az első felszólaló a kérdéshez. Javasolta, hogy a Nemzeti Tanács azonnal állítsa fel a rögtön ítélő joggal felruházott, megfellebbezhetetlen ítéletű forradalmi törvényszéket.

Kertész Jenő radikális párti ügyvéd javasolta, hogy aki a Nemzeti Tanács engedélye nélkül bármilyen célra katonaságot gyűjt, azonnal letartóztatandó.

Újhelyi Ferenc szociáldemokrata azt indítványozta, hogy amennyiben akár Bethlen, akár Bornemissza bármilyen ellenforradalmi szervezési munkában, vagy tanácskozáson tetten éretnének, azonnal letartóztatandók és a forradalmi törvényszék elé állítandók.

E három javaslatot a jelenlévők közfelkiáltással fogadták el.

Apáthy, aki az ülésen elnökölt, egész testében reszketve hirdette ki a határozatok elfogadását. Sándor József meg nem mert mukkanni. Mindketten várták, hogy talán akadni fog, aki a javaslatok ellen állást mer talán foglalni. Ott voltak a diákok tanácsának, a székely tanácsának a tagjai, de nem akadt a nagy testületben egyetlen ember, aki a forróra hevült levegőben a szavát merete volna hallatni. [...] Az ellenforradalom nem mert megmozdulni többé Erdélyben.

*

A románság katonai szervezkedése december elején már be is volt fejezve. Látszatra ez a katonaság még a közös főparancsnokság alá tartozott, de már csak a román Nemzeti Tanácsnak engedelmesskedett. Saját parancsnokai a saját nyelvén vezényelték, ami se a forradalomnak, se a magyarság-

nak semmi bajt vagy zavart nem okozott. A rend fenntartása és a felmerült egyenetlenségek békés kiegyenlítése érdekében ez a fegyelmezett román katonaság készséggel sietett most már minden esetben a magyar Nemzeti Tanács segítségére.

A főparancsnokságon tartani szokott katona népbiztosi értekezletek egyikén, Francu Ámos, a román Nemzeti Tanács katonai népbiztosa azt javasolta, hogy a békés rendfenntartás kérdéseinek megbeszélésre és a három erdélyi nemzet közötti egyetértés bizonyítására üljön össze a három tanács egy közös értekezletre. [...]

Kecskeméthy István, református lelkész a magyar Tanács másik népbiztosa is nagyon örült a hirtelen változásnak és azt válaszolta Francu Ámosnak, hogy tartsuk meg az első tárgyalást még az est folyamán. A szász népbiztosok is örömmel fogadták a hírt. [...] Megállapodtunk, hogy este 6 órakor a városházán találkozunk. [...] Mire a városházára értünk, meglepetésünkre már a szász és a magyar tanács minden tagja együtt volt. [...] Apáthy az ülést hirtelen megnyitotta.

Megnyitó beszédében szokatlanul hosszadalmasan foglalkozott a románság eddigi magatartásával, majd bejelentette, hogy a mai napon a románok taktikát változtatva már el akarnak jönni a magyar Nemzeti Tanács ülésére, de ő mint a tanács elnöke és mint jó magyar ember azt javasolja, hogy ne álljunk szóba a románokkal, mert ők a katonaságukat nem a hazára, hanem a román tanácsra eskették fel. [...]

Közben 6 óra lett és az őrt álló elvtársak egyike bejött a terembe jelenteni, hogy a román Nemzeti Tanács és a román tisztikar az előszobába érkezett. [...] Kértem, hogy a románok fogadása ügyében adjon a Tanács utasítást Apáthynak. [...] A következő pillanatban feltáruztak az ősi városháza tanácsstermének recsegő szárnyas ajtai. A teljes katonai díszbe öltözött tisztikar élén bevonult a román Nemzeti Tanács. [...]

Apáthy felkelt az elnöki székből, elébük ment, meghajtotta magát előttük és „mélyen tisztelt uraim” megszólítással beszélni kezdett hozzájuk. [...] Beszéde udvarias, kifogástalan formájú és tartalmú volt. Benne volt ugyan az impérium, az állami fennhatóság, a törvénytisztület, a sok százados történelmi jog, hogy egy hazának vagyunk a gyermekei és, hogy a haza határain belül kell egymással megegyezésre jutnunk. [...]

Apáthy beszédére Francu Ámos válaszolt. Igen udvariasan ugyan, de fölényes gúnnyal utasította el magától Apáthy parasztfogó frázisait, majd így fejezte be beszédét:

„Hogy hol vannak a mi hazánk határai az a békekonferencia hatáskörébe tartozik. Erről itt ma nem kívánunk értekezni. Azért jöttünk, hogy a felesleges vérontást elkerülendő, a polgárháborút megakadályozandó a

magyar és szász tanácsok katonaságával való együttműködésre felajánljuk katonáink erejét a rend helyreállítására és fenntartására. Ebben a kérdésben teljes odaadással akarunk az urakkal együttműködni. Más kérdést nem kívánunk érinteni, mert felhatalmazásunk csak erre terjed ki.”

Nagyon fájt nekem az Apáthyt ért megaláztatás, ami nem is annyira mondottakban, mint inkább a hangban és a gesztusokban nyilvánult meg. [...]

Megállapodtunk abban, hogy a román tisztek magyar tanácsstagokkal és a magyar tisztek román tanácsstagokkal fognak kiszállni azokra a vidékekre, ahol közbelépésre lesz szükség. Megalakítottuk azokat a vegyes bizottságokat is, amelyeknek feladata volt az előfordult kegyetlenségek kivizsgálása.

Amint a vegyes bizottságok megkezdték munkájukat, egész Erdély területén helyreállt a nyugalom. A polgárháború szörnyű veszedelmét sikerült elhárítani a sokat szenvedett népek feje felől.

*

December 18-án a román királyi hadsereg egyik szárnyának csapatai bevonultak Marosvásárhelyre. Ugyanekkor a hadsereg másik szárnya is átlépte a Marost. Most már nyilvánvaló volt, hogy a kormány minket nem jól tájékoztatott azzal az oly sokszor ismételt biztatással, hogy a román seregek nem jöhetnek tovább a Maros vonalánál.

A kormányt viszont az antant ültette fel ezzel az ígérettel.

Újból kitűnt, hogy a fegyverszüneti szerződések körüli titkolódzásnak nem volt semmi értelme. Az erdélyi Nemzeti Tanács is, a kormány is, az ország népe is sokkal jobban járt volna az igazság kellő időben való közlésével. A kormány nyilván egyre csökkenő népszerűségét féltette, amikor nem közölte az országgal a tényleges helyzetet. [...]

Kratochwil Károly, aki akkor már a harmadik főparancsnoka volt az erdélyi katonai kerület üresen maradt kereteinek, mindennap felkereste a Nemzeti Tanácsot és közölte az egyre elszomorítóbb katonai híreket. Minden alkalommal nyomatékosan figyelmeztette a Nemzeti Tanácsot, hogy ne hagyjuk magunkat az utca lármájától befolyásolni, mert a hadsereg az ellenálláshoz se emberrel, se hadianyaggal, se tervekkel nem rendelkezik. Katonai hadműveletekről tehát szó se lehet. Erdélyt, vagy Kolozsvárt nem lehet a kolozsvári határban megvédeni, még ha volna is elég ember és hadianyag. Komoly hadműveletekről már csak a Királyhágónál, – a csucsai vonalon – lehetne szó, de erről is csak abban az esetben, ha a kormány egy teljesen friss és kellően felszerelt hadsereget tudna mozgósítani. Ez pedig az ő helyzetismerete szerint lehetetlenséggel határos.

Nem vagyok és amióta gondolkodni tudok nem is voltam soha hazafi. Az országhatárok se érdekelték soha. Vérré vált bennem a szociáldemokrácia tanítása, hogy a proletárnak nincs hazája. Spencer követője voltam ebben a kérdésben, aki azt mondta: „Az én hazám a Föld és vallásom a jó cselekedetek.”

De az a gondolat, hogy a győzelmes forradalom szabad Erdélyét a most már szabad Magyarországtól elszakítsák és a romlott bojárok, tolvaj hivatalnokok, élősdí katonatisztek, népbútító papok, féktelen ipari kizsákmányolók, profitharácsoló bankárok és egy züllött királyi család igájába hajtják – szívet tépő fájdalommal töltött el. [...]

De valósággal lesújtott és kétségbe ejtett, hogy a szabad és valóban demokratikus Magyarország szabad Erdélye a forradalmi magyar kormány nyílt és őszinte pacifizmusa és a hazai románsággal szembeni messzemenő barátsága ellenére bojáruralom alá, tehát a régínél is rosszabb szolgaságba kerüljön. [...]

*

December 20-a táján a román seregek főparancsnoka, Neculcea tábornok, aki Marosvásárhelyt már megszállta, követet küldött Kolozsvárra a Kelet-magyarországi Főkormánybiztossághoz. A követ Antalffy István marosvásárhelyi tanár, az ottani Nemzeti Tanács elnöke volt. A román seregek főparancsnoka azt üzenté a követ útján, hogy távolítsuk el Kolozsvárról a magyar katonaságot, mert ő egy-két nap múlva seregeivel meg fogja szállni Kolozsvárt és a vérontást el akarná kerülni.

Amint Antalffy elmondta az üzenetet, azonnal felhívtam telefonon a Nagyszebenben székelő román Kormányzó Tanácsot. A telefonnál Pop Csicsó István jelentkezett. Arra kértem, járjon el a román hadsereg főparancsnokságánál, hogy halassa el néhány napra a Kolozsvárra való bevonulást. Elmondtam Pop Csicsónak, hogy mi már jóval előbb összehívtuk a magyarság nemzetgyűlését Kolozsvárra, december 22-re. Ennek a gyűlésnek nyugodt lefolytatása és a katonai kereteknek a városból való elköltöztetése érdekében szükségünk van néhány napi halasztásra. Pop Csicsó tudta, hogy se a magyar kormány, se a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság nem gondol ellenállásra. Jobban volt értesülve, mint a magyar hadügyminiszter. [...]

A román hadsereg nem vonult be december 22-én. Mi megtarthattuk a tervezett nemzetgyűlést. Kratochwil megkapta a kormány utasítását, hogy az összes katonai hivatalokkal együtt vonuljon Nagyvárad felé.

*

A december 22-én megtartott erdélyi magyar nemzetgyűlés voltaképpen felelet akart lenni a románok által Gyulafehérváron tartott nemzetgyűlésre, amelyen ők a keleti 26 vármegyére való igényüket a magyar kormány tudomására adták. Mi a kolozsvári Nemzeti Tanácsban teljes egyértelműséggel elleneztek a 26 vármegye elszakítását. Abban a felfogásban voltunk, hogy a 26 vármegye elszakítása életképtelenné teszi Magyarországot, anélkül, hogy segítene az erdélyi román nép sorsán. Ha pedig az elszakadó 26 vármegyét Romániához csatolják, akkor az erdélyi román nép cseberből-vederbe jut.

Az erdélyi magyar Nemzeti Tanács erre a nemzetgyűlésre egész Erdély minden Nemzeti Tanácsát, városát és faluját meghívta. Meghívtuk az összes erdélyi társadalmi egyesületeket, politikai pártokat, munkáltató- és munkásszervezeteket. Ahol a megszálló román seregek nem tették lehetlenné az utazást, onnan a meghívottak el is küldték képviselőiket. Ezrével érkeztek a küldöttek minden irányból.

Janovics Jenő a küldöttek érkezéséről és a nemzetgyűlés lefolyásáról egy több mint 300 méter hosszú filmfelvételt csinált. A film egy részét a budapesti mozgószínházakban annak idején bemutatták. A film majd jó anyag lesz a történetíró kezében. Sok keresztény nemzeti hazugság és rágalom fog majd összeomlani a hatása alatt.

A nemzetgyűlés lelkes hangulatban, szívet emelő körülmények között zajlott le.

Az iparos körben tartottuk meg a tulajdonképpeni nemzetgyűlést, ahol a küldöttek százai egyhangú lelkesedéssel fogadták el az előterjesztett határozati javaslatot, amelyben a szabad, demokratikus, magyar köztársasághoz és az októberi forradalom célkitűzéseire való ragaszkodásunknak adtunk kifejezést. A nemzetgyűlésen több mint húsz szónak beszélt ilyen értelemben.

A nemzetgyűlés tanácskozásai után a Mátyás-teret teljesen megtöltő tömegekkel nyilvános népgyűlést tartottunk. A népgyűlésen is több szónok beszélt. A sok ezer főnyi tömeg leírhatatlan lelkesedéssel csatlakozott a nemzetgyűlés határozataihoz. [...]

Az erdélyi román proletariátus nevében Avramescu György elvtárs beszélt előbb magyar, majd román nyelven a népgyűléshez.

A francia forradalom nagy szónokaira emlékeztető pompás beszédét így kezdte:

„1914-ben összeültek az urak és mézárszékét csináltak a világból! 1918-ban összeülnek a dolgozók és virágos kertet építenek a romokból! Az urak vértengerbe borították Európát, nyakunkra hozták a háborút, a nyo-

mort, az éhséget, a gyűlölködést! A munkások felépítik a romokká lőtt városokat, felszántják a véres csatatereket, kenyeret, békét, jólétet és szeretetet hoznak a megkínzott emberiségnek!” [...]

A román hadsereg már csak pár km-re volt a várostól. A forradalom halálos ágyán vergődött már. Elkerülhetetlen végzetként nehezedett már lelkünkre az idegen hadsereg bevonulásának szörnyű réme. Mégis boldog elragadtatásban ujjongott mindenki, amikor Avramescu nagyszerű beszédét hallgatta. [...]

A munkásság és a polgárság szónokai az utolsó szabad órában, az utolsó szabad lélegzetvételt a demokrácia, a béke, a köztársaság, a földosztás, a társadalmi, a politikai, a gazdasági egyenjogúság, az októberi forradalom célkitűzéseire való hűségükre használták fel. Aki ott volt, aki látta és hallotta az erdélyi magyarságnak ezt az utolsó szabad megnyilatkozását, az érezte, hogy Magyarország népe megérett a megújulásra. [...]

December 23-án jött meg Neculcea tábornok sürgőnye, hogy nem várhat tovább Kolozsvár megszállásával, „mert értesülése van róla, hogy a magyarok a román lakosságot a nyílt utcákon mészárolják”. Ebből persze egy szó se volt igaz. Egy tüntetésen tényleg elesett egy kis román fiúcska, mint azt már említettem. De a fiúcska haláláért épp úgy nem felelős a magyarság, mint ahogy nekünk még csak az eszünkbe se jutott volna kitűnő Zeyk József meggyilkolásáért a románokat okolni.

Zeyk József a Tisza család talán egyetlen haladó gondolkodású tagja volt. Mielőtt elment a háborúba az egyik kolozsvári pénzügyésznél volt hivatalnok. [...] A munkásbiztosítás ügyének lelkes előmozdítója és minden munkásjóléti ügy buzgó pártfogója. A háború kitörésétől az utolsó napig a frontokon teljesített szolgálatot. Soha meg nem sebesült. Hazaérkezésének napján utcára néző hálószobájában az ablakon keresztül agyonlőtték. A haladás ügye és a munkásság értékes, igaz barátot vesztett el a ragyogón szép, fiatal férfiúban. [...]

Rónai Zoltán és Fényes László elébe mentek a román hadseregnek. Útközben a falvakban talált székely és magyar katonákat rábírták, hogy csatlakozzanak az elvonuló Kratochwil csapataihoz. [...]

December 24-én délelőtt 10 óra tájban érkezett be Kolozsvárra Neculcea tábornok kisszámú és nagyon szegényesen öltözött csapat élén.

A forradalom virágos mezejét letaposta az újból úrrá lett katonaság.

Ez alkalommal még a réginél is rosszabb, mert nyelvünket se értő, idegen katonaság. [...]

Egy-két nap múlva [...] beáramlott az igazi román hadsereg, teljes amerikai fegyverzettel, ágyúkkal és géppuskás osztagokkal.

A tényleges és szabályszerű katonai megszállás ténye a kolozsvári város házán ment végbe. A magyar kormány képviseletében Rónai Zoltán és Fényes László jelentek meg. A Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot Apáthy István, Janovics Jenő, Papp József és én képviseltük.

A kétnyelvű jegyzőkönyv felvétele után Neculcea tábornok közölte velünk, hogy már a nap folyamán tovább indul Nyugat felé. Bemutatta Gherescu tábornokot, aki a megszálló sereg főparancsnokaként a városban maradt.

Délután a román Nemzeti Tanács a Mátyás-téren a bevonult hadsereg tiszteletére nagy ünnepséget rendezett. Az ünnepségtől a magyarság – érthető módon – távol tartotta magát. A magyar lapok másnap hosszú cikkekben számoltak be a megtartott ünnepi fogadtatásról.

Estére megkaptuk az első katonai parancsot: „A kapukat esti 8 órakor be kell zárni. Este 8 óra után senki ne merjen az utcán mutatkozni.”

Újra a kard és a szurony parancsolt...

A forradalom ki volt végezve...

*

Gherescu tábornok másnap reggel elkezdett uralkodni a hódított Kolozsváron. Elrendelte a lapok cenzúráját. Betiltott minden gyülekezést. Nem engedte meg, hogy a Munkás-Otthon beköltözzék a céljaira már hetekkel előbb átengedett egyik kisebb laktanyába. Úgy viselkedett, mint a hódító szokott viselkedni a meghódítottakkal. Parancsolt. Nyers volt. Bárdatlan volt. Katona volt.

Mi a magyar kormánytól azt az értesítést kaptuk, hogy a román hadsereg Kolozsvárt csak stratégiai pontot szállja meg, amihez a fegyverszüneti szerződés szerint joga is van.

Gherescu a megszállást és annak fogalmát egészen másképp értelmezte. És az ő értelmezése döntőbb volt, mert annak a szuronyok adtak súlyt. [...]

December 31-én este hét óra tájban Szentmiklósi József, a Keleti Újság szerkesztője és Kertész Jenő, a radikális párt titkára, aki a románsággal való érintkezés ügyeinek osztályát vezette a Főkormánybiztosságon, azzal a hírrel leptek meg, hogy bizalmas értesülésük szerint Gherescu elrendelte az én letartóztatásomat.

Azonnal bementünk a hírrel Apáthyhoz, aki azt ajánlotta, hogy a legközelebbi vonattal utazzam Pestre, értesítsem a kormányt a történekről és járjak el a kormánynál, hogy szorgalmazza az antantnál a fegyverszüneti szerződéseknek a románok részéről való betartatását. [...]

A letartóztatási rendelet híre hazugság volt. Jelenlétem kellemetlenné vált és így véltek szabadulni tőlem. [...] Az én számomra nem volt több feladat a bojárok uralma alá került Erdélyben. Egy síkra került az osztályharc és a magyarságnak az elnyomás elleni küzdelme. Ebben a sok fonák helyzetet teremtő küzdelemben nem tudtam volna hasznos munkát végezni. A magyar hazafiakkal, akiket – kevés kivétellel – a sötét maradiság embereinek tartottam nem tudtam volna együtt menni. Az elnyomó románság romlott, zsebeit tömő hivatalnokaival és rendőreivel szembeszállni teljesen reménytelen feladat lett volna. Hallgatásra és csendesen emésztő életre nem tudtam volna elszánni magamat. Előbb utóbb úgylis a román börtön lett volna az osztályrészem.

*

Pestre érve első utam Károlyihoz vezetett. Elmondtam neki a kormány néhány tagja jelenlétében, hogy mi történt a román megszállás első hetében. Károlyi is, a kormány tagjai is, leverten és reményvesztetten ismételtette: „Ki vagyunk szolgáltatva az antantnak”. [...]

Ilyen körülmények között én nem sok jó hírt küldhettem Kolozsvárra, amellyel még néhány napig lehetett telefon útján érintkezni. Azután már se telefon, se postaforgalom nem volt.

A „győzelem” egykor elnyomott román barátaimat uralkodó politikai hatalommá lendített. A változás nem vált előnyükre. Elnyomottként rokonszenvesek voltak, akikért szívesen harcoltam. Uralomra jutva pontosan olyan elnyomók lettek, mint amilyenek magyar elődeik voltak. Értük való becsületes harcomat úgy elfeledték, mint a tavalyi havat. Kolozsváron maradt feleségemnek nem akartak útlevelet adni. Feleségemnek álöltözetben kellett kiszöknie a románná vált forradalmi Erdélyből, amelynek szabadságküzdelmeibe fiatal életem legszebb öt évét építettem bele.